

ШЫН

№ 22
(17823)

2010 чылдың
март 2,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru

АК АЙДА ЧААГАЙ УЖУРАЖЫЛГА

Кызылдың № 9 школа-гимназиясы. Өңгүр чараш шарлар-биле каастаан «УАЗ» маркалыг чаа автомашиналарны ээлериңге хүлээдири-биле чыскаалдыр тургузушкан. Школада боттарың амыр-мендизин, арга-дуржулгазын солушкан башкыларың хөйүн. Февральдың сөөлгү ажыл хүнүнде ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызының удуртулгазы-биле, муниципалдыг өөредилге чери Кызылдың 9 дугаар школа-гимназиязынга республиканың ортумак өөредилге черлериниң — школалар директорлары чыгып, элээн каш айтырыгларны сайгарып чугаалашкан.

Хүннүн айтырынга ортумак редилге черлериниң мурнунда ула айтырыглар болур — бо редилге чылының доозукчуларың дужаары «ЕГЭ» шылгалдары, доозукчуларның билиин бедери-биле башкыларның меркилин улам сайзырадыры, Интернет четкизинче өөредилге черин кириери, уругларның чайгы штанылгазы, назы четпээннер тузунда сиуцид дээн ышкаш малар кирген.

ТР-ниң өөредилге сайыды Морозов чырыштың эгезин ажып тура, бир кварталда-ла бир кап чыгып, эргежок чугула айтыгларны сайгарып, боттуг шийтерлери үндүрүп, ону амыдыралга тутандырып тураалыңар деп дугушканывыс езугаар бо ужуражылда келгенивис ол-дур, коллегалар, дээш, эге сөстү ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оолга берин.

2010 чыл — онзагай чыл. Бо чылды Башкылар чылы кылдыр Россияда чарлааны ханы уткалыг. Башкы мергежил — эң-не хүндүтүлдиг, эң-не харысалгалыг, эң-не бурунгаар көрүштүг, үнелеп өтпес, буянның мергежил. Силерин бо ужуражылганар тыва чоннун дагаа байырлалының уламчызы ак айда эртип турары-биле онзагай-ыр. Чүге дизе, ак айда чоок кижилерин эргий чолукшуп, өгбелериниң агай-сүмезин дыңнап, ону сагыры-биле аныяк-өскенге угаары чаагай езу-чаңчыл болуп өртканын билир силер. Ынчангаш илер, башкылар, бо хүнде чыгып,

ону сагып турарыңарга сеткилим өөрдү. Чурттуң Президентизи Д.Медведевтин чарлыгы-биле Башкы чылын чарлааны мурнады хөгжүдөр «Өөредилге» национал төлөвилелдин уламчызы-дыр. Ол башкы кижиниң чогадыкчы ажылынга күрүнениң талазындан ам-даа деткимчени көргүзери, а силерниң талаңардан үрө-түннелдиг, чаартыкчы, солун-солун төлөвилелдерниң боттанышының чедип алыры-дыр. Ындыг болганда «Мээң чаа школа» дээш ажылдаары-биле, ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол кол угланышкынарны башкыларга берген.

Бирги кол угланышкын — дылдар, математика болгаш информатика технологияларының талазы-биле ханы билгилерни бээрин үе негеп келген. Даштыкы дылдар билбес болза, дээди өөредилге черлеринче кирери нарыдап бар чыдар. А улуг орус дылды боду-вустун дылывыс ышкаш билир кылдыр өөредири — чугула айтырыгларның бирээзи-дир. Керээ-биле ажылдаарын чоп ажыглап болбазыл? 3-4 чыл дургузунда билгиле тулган чепселгенген өөреникчини өөредип каайн, түннели көстүп келир деп. Ажылдың чайыналчак үрө-түннели-биле грантыны ап болгай.

Тыва Республиканың тургустунуп хөгжүүрүңге, улус өөредилгезинге кириштирген ачы-хавыязы, көдээге сууржуң амыдыралды тургусчуп, бичии чаштарны үжүк-бижикке, эртемнерниң эге билгилеринге өөрткени дээш улуг

чурт ССРЭ-ден келген орус омак-шылдыг башкыга алдар болдуруп тураскаалды тудары планда киргенин Чазак Даргазы дыңнаткан.

Өөредилге адырының ажыл-чорудулгазының база бир угланышкыны — салым-чаяанныг уругларны илередип, оларга деткимчени көргүзери. Ол талазы-биле бисте эки көргүзүглер бар. Республикада 700 хире ыңдыг оолдар, уруглар бар. Оларга хамаарыштыр кижилер бүрүзүнүн салым-чаяанының сайзыралын чедип алыры-биле үр хуусаалыг программаны тургузуп, бүгү-ле таарымчалыг байдалды оларга тургузары чугула. Чүгле ынчан келир үеже идегел-биле көрүп болур бис.

Башкылаашкынның арга-мергежилин хөгжүдери — үшкү угланышкын. Башкы кижилерде үлөгер-чижектег, хүндүткелдиг кижилер болганда, ол амгы үениң негелдезинге дүүшкен турар ужурлуг. Ынчангаш школаларның материал-техниктиг баазасы сөөлгү үениң дериг-херексели-биле четчелеттинген турары чугула дээрзин айыткан. Ылаңгыя көдээ школалар чырык, чылыг, өөрениринге, ажылдаарыңа таарымчалыг турары күзенчиг.

Амгы үениң инфраструктуразын тургузары кол хемчеглерге хамааржыр. Школалар бирги ээлчегде чүгле билгил бээр чер эвес, а хостуг үени чөптүг ажыглаарының төвү болур ужурлуг. Ынчангаш культура-массалыг, спортчу, өөредилгеден дашкаар кижизидилге ажылдары аңаа хайнып турарын катап эгидери онза кичээңгейде болур ужурлуг. Школалар кижилер кичээлдер соонда келгеш, катап-ла төрөөн школаларында кандыг-бир бөлүмгө, секцияга кирип дээш өөрүшкү-биле чоруптарын бо чоокку үеде бүрүн чедип алыры онза кичээңгейде турар ужурлуг.

Оон аңгыда ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол удавас болур референдумга хамаарыштыр бодунуң бодалы-биле база үлөшкен. РФ-тин Конституциязынга дүүштүр ТР-ниң Үндезин Хоойлу-зунун 11 чүүлүңге өскерилгелерни болгаш эдилгелерни чоннун кир-

жилгежи-биле кылырын ол чугаалааш, кижилер бүрүзү бодунуң хамааты хүлээлгезин күүседиринче кыйгырган.

ТР-ниң өөредилге сайыды П.Морозов тыва Чазактың деткимчежи-биле кандыг-кандыг ажылдар чоруттунуп турарын чыылганнарга кысказы-биле дыңнаткан: ТР-ниң Чазак Даргазының грантыларын мергежилдин тергилерини башкылар болгаш өөреникчилер, сургуулдар, студентилер ап турар, 35 өөредилге черлери школалар чөмөннүлгө талазы-биле бүрүн дериг-херекселдерни алган, бо чылдан эгелеп ажаалда-тежээлде акшаларын өстүрген, кадды кошкак уругларны харылзааның ачызы-биле өөредир школа ажыттыңан, көдээ черлериниң школаларын автобустар-биле хандырып эгелээн, республиканың тускай сорулгалыг программалары боттанып турар, шалың төлөвиринге немелделерни кылган дээш, оондаа хөйну уламчылап болур.

Дараазында Кызылдың № 9 школа-гимназиязының директору Валентина Өдүрековна Дөмүр-оолга «ТР-ниң Улустун башкызы» деп хүндүлүг атты тыпсырының дугайында ТР-ниң Чазак Даргазының Чарлыын номчаан. Башкы эжинге мөгейиг болгаш өөрүшкүзүн үлөшкениниң демдээ — динмиттиг адыш часкаашкыны школага чаңгылы берген. В. Дөмүр-оол аңаа харыы сөстү берип тура, бо чүгле мээң күш-ажылымга дээди үнелел эвес, а бүгү ажылчы коллективимге үнелел-дир деп чыылганнарга дыңнаткан.

Ол-ла хүн Барыын-Хемчик кожуунунун Ак-Довурактын № 2, Кызыл-Мажалыктын № 2 школаларында, Улуг-Хем кожуунунун Арыг-Бажы ортумак школазында, Тес-Хемниң Берт-Даг ортумак школазында автомашиналарның дүлгүүрлерин ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол тывыскан.

Өөрүшкүлүг болушкуннарның соонда башкылар секциялар аайы-биле ажылдап кирипкен.

Айлаң МОНГУШ.
Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУН
тырттырган чуруктары.

Чазак Даргазының
ажыл-албаны

БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

ТР-ниң Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол ССРЭ-ниң Улустун башкызы, хөй-хөй башкыларның башкызы, дагдыныкчызы, аныяк-өскенниң ынак башкызы, эртем-методиктиг дыка хөй номнарның автору Арыя Араптановна Алдын-оолдун төрүттүнген хүнү-биле база Башкы чылы-биле холбаштыр изиг байырны чедирген.

Улус өөредилгезинге бүгү назынында ажылдап, келир салгалдың өөредилге-кижизидилгези дээш хөй-хөй чылдарда төлөтпүгүлүн кириген буянның башкыга «Шын» солунунун редакциязының коллективи база байырны чедирип тур.

КОМАНДАГА ЧАҢГЫС ААЙ ХЕПТЕР

Февральдың 26-28 хүннеринде «Херел» спорт залында Тыва Республиканың бирги чери дээш кик-боксинг маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа республиканың кожуунарындан, Ак-Довурак, Кызыл хоорайлардан нийтизи-биле 60 ажыг спортчу кирип, 10 аңгы деңзиге күжүн шенешкен. Маргылдаага 13 делегей, 7 Европа, Россияның 36 чемпионнары киришкени маргылдааның кайы хире бедик, чидиг деңгелге эрткенин херечилеп турар.

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол хүндүлүг аалчы болуп, маргылдааны сонугурап көргөш, шаңналдар үезинде кик-боксингиниң чыынды командазынга «Умбра» деп фирмага чагыг езугаар даараткан чаңгыс аай 40 спортчу хептерни белекке берген. Спортчу команданың чаңгыс аай хептерлиг болуру республиканың арны-дыр дээрзин ол демдеглээш, Тываның спортчу оолдары тыва спорттун төөгүзүңге ам-даа чайынналчак чырык чүүлдерни арттырып, хөй-хөй аарыкчыларның сонуггалын хаара тутпушаан, тыва чоннун чоргааралын бедик тудуп чорзун деп чагаан.

Сибирь федералдыг округтун бирги чери дээш маргылдаага кирип эрге дээш шилилгелиг бо оюннарда тиилээн оолдар март төнчүзүнде Новокузнецк хоорайга Тываның адын камгалаар.

Бистиң корр.

Карим МОНГУШ

ТОС ЧҮЗҮН МАЛЫН МАЛДАП...

• "Муңчулар-биле" ажык чугаа

Тыва чурттуң ажил-ишчи чоргааралы, кыштын соогу, чайның изии-даа дивейн, бодунуң малын малдап чоруур "муңчу" малчыннарны чалап, оларның клувун катап тургусканындан бээр 3 дугаар ээлчеглиг хурал-ужуражылганы ТР-нің Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол республиканың Национал музейниң хуралдаар залына эрткен неделяда албан-езузу-биле организаптап эрттирген.

Президиумче Тываның эки турачы фронтучу, "Муңчулар клувунуң" кижигүнү хоочун эневис Вера Байлақты, Эрзин кожуунуң "муңчу" малчыны Алдын-оол Соянны база улуг хүндүткел-биле чалаан.

ТР-нің Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол эге сөстү ап, чаа дүшкен Шагаа таварыштыр ажил-ишчи малчыннарга чылыг-чымчак сеткил сиңген байырын чедирген: "Бо хүннерде силерниң ажил-агыларда кыштаглаашкынның эң-не түлүктүг болгаш чымыштыг үези — мал оолдаашкыны эгелзэн деп билип турар болгаш силерни улуг, харысалгалыг ажилыңардан чардыктырып, чалаанывыс дээш буруудатпайн көрүңер. Бөгүңү чугааның кол утказы дээр-ле, силер ышкаш чыл-чылы-биле улуг ажил-ишти тудуп чоруур, алдар-аттыг, улуг арга-дуржулгалыг кижилер-биле ужуражып, силерниң эрткен ажил-ишчи орууңарже ээ көрүнүп, ооң дугайында чонга делгереңгей кылдыр таныштырып, моон соңгаар көдээ ажил-агылы-высты канчаар көдүрер бис, Россияның өске регионнарының мур-нунга эң-не хөй диктен чоргааралдыг малчывыстың санын оон-даа артык кылдыр кандыг аргалар-би-

ле ону улам көвүдөдирил, кандыг ажилдар кылыр ужуруг бис дээр-зинге силерниң сүмелеринерни дыңнаксап, силерниң байлак бол-гаш дээштиг арга-дуржулгаларга даяныксап турар бис. Бо чылын болгаш өске-даа чылдарда көдээ ажил-агылы хөгжүдөр програм-малар-биле кээр акша-хөреңгини кайнаар угландырып мөөңнээрл, эрткен чылдарда кылган ажилы-выстың чедер-четпестерин илере-дип, кайда шын эвес болганывысты силерден айтырар дээш чалааны-выс бо-дур" — деп, ол аныяк-чалыы-даа, хоочун-даа малчыннар-биле чугаазын эгелзэн.

Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол кожавыс Моолда байдал-биле база таныштырган. 48 миллион баш малдыг моолдар бо эртип турар кончук дээр берге кыштаглаашкын үезинде 1800 муң ажыг баш малын чидирген бооп турар. Ам-даа март, апрель айларда уламчылаар кыш-таглаашкын үезинде олар 5-6 хире миллион баш малын чидирип бо-лур деп баш удур санаашкыннар-ның бар бооп турарын ол дыңнат-ты. Тыва база Моолдун көргүзү-леринден дээрдевейн турар бол-гаш байдал дыка нарын. Бо хүн-нерде берге байдалды чавырыл-дырары-биле ТР-нің Чазан 1945

муң рубльди, чер-черлерде, эн ылаңгыя ыраккы Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Өвүр, Барыин-Хемчик, Эрзин кожууннарда малчыннарга дуза кылдыр үндүрген. Ук акша-хөреңги-биле немелде сиген-ширбишти, тараа аймаан болгаш кывар-чаар материалдарны, оттулар чүүлдерни саткан.

Муң малды малдап чоруур мал-чыннар боттарының сеткил-сагы-жын дүвүредип чоруур айтыры-лары-биле даргалар-биле үлеш-кенер. Сайзыралдыг үеде малчын кижиниң амыдыралы кончук берге: электри чырының чогу, сугнуң, дустун, малдың эм-таңы чедишпе-зи, мал эмчилериниң кылган-бү-дүрген ажилының өртээниң аары, деткимчелиг чээлиерни бөдүүн кижилерниң ап шыдавазы, тараа та-рыыр, мал одарладыр чер-девис-кээрни малчыннар тускайлап быжыглавазы, оор-суктуң читпези, бөрүнүң көвүдээни дээш, оон-даа өске чидиг айтырыгларны чалаткан малчыннар ажыт-чажыт чокка харысалгалыг даргаларга салган. Мал азыраарда мындыг берге чүүлдер турда, аныяктар хамаан-чок, улгады берген кижилерниң малдан халбактаныр сеткил-хөөнү чокталып, изиг күзели өжүп, холу салдынып турарын хуралга олу-рушкаш, дыңнап билдим. Бо бүгү нарын айтырыгларны амдыгааштан эгелеп чаңгыстап-даа тургаш бол-за, шийтпирлээрин харысалгалыг даргалар хүлээнген. Ниитизи-биле мындыг бедик деңгелде эрттирген ужуражылга болган ажык чугаа кайы-даа талага ажыктыг болган.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Светлана БАЛЧЫР

ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮП ДЕТКЭЭН

• ТР-нің муниципалдыг тургузугларының ээлчег чок съездизинден

Февраль 27-де Тыва Республиканың Чазак Ба-жынының хуралдаар залына ТР-нің муниципалдыг тургузугларының төлээлериниң ээлчег чок рес-публика съездизи болуп эрткен. Аңаа республика референдумун организаствыг эрттирериниң дуга-йында айтырыгны чугаалашкан.

Съездиниң ажилына муниципалдыг район болгаш хоорай ок-ругтарының Төлээлекчилер хура-лының баштыңнары — даргалары, муниципалдыг районнарының бол-гаш хоорайларның чагырга дар-галары, хоорай болгаш сумулар-ның баштыңнары, Тыва Республи-каның Чазаның кожууннарда бол-гаш Ак-Довурак хоорайда төлээ-лери, Тыва Республиканың Чазак кижигүннери киришкен.

«Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының чөвүле-ли» ассоциацияның ээлчег чок съездизи оон даргазы В.Н.Тунев ажыкташ, референдум эрттирери-ниң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң бүрүн эргелиг төлээзи Ш.Ч.Мон-гушка сөстү берген. Референдум эрттирер дугайында эгелээшкенин деткип турары дээш ТР-нің Чазан-га өөрүп четтиргенин ол илерет-пишаан, ону чүге, кандыг чылда-гааннарның уржуундан эрттирер деп турарын тайылбырлаан. Бирээ-де, ТР-нің Конституциязы биле РФ-тин Конституциясында карышкак-тарны эдери ийде, амыдыралдың негелдези-биле чаңгыс палаталыг парламентини тургузары.

Ол чугула сорулгаларны чедип алыры-биле 2009 чылдың декабрь 25-те ТР-нің Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазынга референ-дум дугайында, аңаа кандыг айты-рыгларны чугаалажырының дуга-йында айтырыгны эгелекчи бөлүк тургускан. Январь 30-де Соңгулда комиссиязынга хол үжүү салган документилен кирип эгелзэн. Ажылчын бөлүктүң түңнел прото-колунга үндөзилеп, референдум эрттирериниң дугайында болгаш аңаа кирер айтырыгларга хамаа-рыштыр, ону эрттирер хүнүн тода-радыры-биле херек материалдар-ны ТР-нің Чазанче, ТР-нің Улуг Хуралының Төлээлекчилер палата-зынче Соңгулда комиссиязы чо-руткан. Оон түңнелинде февраль 4-те ТР-нің УХ-нің Төлээлекчилер палатазының ээлчег чок чээрби-сески хуралына ТР-нің референ-думун 2010 чылдың апрель 11-де эрттирер дугайында доктаалды хү-лээп алган. Ынчангаш референ-думну бедик организаствыг деңгел-ге эрттиреринге үлүг-хуузуң ки-риштирерин съездиниң кижикчи-леринден ол дилзэн.

Дараазында сөстү съездиниң ажилына киржиң чедип келген Тыва Республиканың Чазаның

Даргазы Ш.В.Кара-оолга берге-Шынап-ла, ТР-нің Конституция-биле РФ-тин Конституциясында о-ажыг карышкактар бар болуп ту-рарын, ол ажил-херектерге бол-гаш амыдыралга таарымча чо-байдалдарны тургузуп турары-ылаңгыя федералдыг органнар-биле ажилдаарына шаптыкты болуп турарын, ону үезинде бол-гаш саат чокка эдериниң чугулазы Шолбан Валерьевич база ката-бадыткап чугаалаан. Россия Феде-рациязының составында кирип ту-рар республика болганывыста оон-биле Тыва Республика чаңгы-аай эрге-хоойлу шөлдүг болу-ужурлуг. Кризистин байдалында инвестициялар тып амыдырал-чурттаар үеде хөй чарыгдалда-үндүрбейн, шаавыс-биле чуртта-өөренир ужуруг бис. Парламен-тиде депутаттарывыстың саны хө-дээзин амыдырал бадыткап ту-рар. РФ-тин Президентизи Д.А.Медведев безин бүгү чуртка о-дугайын чугаалаан болгай. Ынчан-гаш Парламент кандыг болурун чо-шиитпирлээр. Референдум дээр-чоннун күзел-бодалдарының шийт-пириниң илереди болур ужуруг. Аңаа кым-даа шаптыктаар эрг-чок. Ол дугайында чон ортузун-сайгарылга чоруп турар, ынчалза-даа ам-даа чедир тайылбыр ажы-чорудары-референдум деп чүл-аңаа кандыг айтырыгларны, чү-дээш сайгарар ужуругул дээр-чурттакчы чонга чедирериниң чү-лазын удуртукчуларга Ш.В.Кара-оол сагындырган. Оон аңгыда Рос-сияның өске регионнарында үстүн-де айтырыгларга хамаарыштыр байдал кандыгыл дээрзин Шолбан Валерьевич чижектерни кирип тургаш, тайылбырлаан.

Хуралга Кызыл кожуун чагыр-газының даргазы В.Г.Глухов, Тес-Хем кожуун чагыргазының дарга-зы В.С. Орус-оол, Тере-Хөл кожуун чагыргазының даргазы Э.М. Ман-ын олар санал бергеш, референдумну бедик организаствыг байдалга эрттирер дээш ажилдаарының чугулазын демдеглээр.

Съездиге «Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары-ның «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының чөвүле-ли» ассоциация биле кады ажил-дажылгазының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузуңуң төле-вилелин хүлээп алган.

Бай-Тайгада

ДЕЛЕГ-ХОЛДА КЫШТАГДА

Бай-Тайга кожуунуң Кара-Хөл суурнуң адаа талазында Делег-Хол деп аттыг чер бар. Ол чер ийи талазындан кадыр даглар-биле бүргеткен, чанында кызаа хем үн-зе-үнзе, төнмөс чер боор. Хем ак-сының солагай талазында Алек-сандр Сагдыевич Күжүгеттин улуг кыштаа бар.

Бистин Кара-Хөл ат-сураглыг кижилери-биле хөй чер-ле болгай. Оларның бирээзинге үстүнде адаа-ным Александр Күжүгетти улуг чоргаарал-биле адап болур бис. Оон өөнүн иштин Мария дээр, ол сумуга элзэн хөй чылдар дургу-зунда мал эмчизи болуп ажилдап келген. Улуг уругларының ийизи — Томск хоорайда студентилер, ийи бичии уруглары — Кызыл хоо-райда школачылар.

Александр база Мария Күжү-геттерниң ажил-амыдыралы чы-мыштыг, чүге дизе олар коданын-да амгы үеде беш чүзүн малды азырап турарлар. Чеже-даа берге бол, үе-шагның бергелеринге то-рулбайн, чылгы, сарлык, инек, хөй, өшкү дээш, беш чүзүн малын эрес-шудургузу-биле чылдан чылче чи-дирг чокка кадарып, өстүрүп чо-руурлар. Ылаңгыя чылгы мал биле сарлык малдың одар-белчири кызыдаар болза, мал чудаи бээр болгай.

Ол бодунуң эрес-кежээ чоруу-биле малдың турлаг-хонаштарын эптиг черлерде таарыштыр тутку-лап алган, ынчангаш мал-маганы

чеже-даа хөй болза, ол турлагла-рын эргий көжүп чорааш, малының күш-деңгелин бедик деңгелге чайлагдаып ап турар. Ынчангаш кышты мал-маганы хүр ажып, оон төл-дөзүн-даа хөй хорамча чокка ажаал карактап алыр болганы-биле чылдан чылче азыраан малы-ның баш саны өзүп көвүдөп тура-ры чугаажок.

Чылдың-на Күжүгеттерниң өг-бүлөзи малының ээдин, сүдүн, дү-гүн болгаш өске-даа продукциязын күрүнеге-даа, анаа-даа улуска сadyп-саарып турар.

Чайгы үеде Делег-Холдун ырак-кы тайгаларына кодан-кодан ма-лын кадарып чоруурга, оран-чур-

тувустун те-чуңмазы, аң-меңи чылгы, сарлыктарның аразынга-даа кады оыттал чоруур боор. Са-ша оларны боолаар туржук, хоюспас-даа, харын-даа хүндөдир мага хандыр дураннап олуруп-олуруп, чанып кээр турган. Ылаң-гыя кышкы үеде безин уруглары шуптузу өөренип чоруптарга, чүгле иелзэн артып каарлар, ол хи-реде-ле амыдыралының чымыштыг ажил-ининге кайызы-даа торул-бас, кыштын берге айларын тура-сорукутуу-биле ажып эртип чо-руурлар. Бистин Делег-Холдун чо-нунга Александр Күжүгеттин ачы-дузазы улуг. Сиген-ширбиш бел-еткээр үеде безин оон улуг чүк

чүдүрер «ГАЗ-66» автомашиназын ажыглаар бис. Ыңай-бээр хоорай, суур баарывыста, оон чик маш-назын айбылаар-даа бис. Ынчангаш ол чаңгыс чер-чурттууус улуг иде-гелдиг-даа, чоргааралдыг-даа ки-жи. Ажил-амыдыралы чеже-даа чымыштыг, чай чок-даа болза, ай-былаарга черле чажам дивес киж-и. Ынчангаш чонунга-даа ат-су-раа-биле төлөптиг оглу Александр Күжүгетке болгаш оон өг-бүлө-зинге үнүп келген Пар чылын тавар-ыштыр оон ажил-ининге, амы-дырал-чуртталгазынга моон-даа соңгаар улуг-улуг чедишкенин Делег-Хол чурттакчыларының мурнундан күзеп тур бис.

Валентина СТАЛ.

Бай-Тайга кожуун.
Кара-Хөл сийр.

АЛДАН ЧЫЛДАРНЫҢ БЕДИИНДЕН...

• Юбилей-биле интервью

Бо хүннерде Тыва Республиканың уран чүүлү-нүң алдарлыг ажилдакчызы, ТР-ниң күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының оралакчызы Амур Сатович Хоюгбан алдан харлап турар. Бистик корреспондентивис ооң-биле ужуражып, интервью алган.

— Амур Сатович, юбилей таварыштыр Силерден интервью алыры меңээ бир талазында белең, а өске талазында нарын-даа ышкаш. Чүге дизе, Силерниң хөй талаалыг ажил-үүлөңерни анаа санаар-даа болза, эмгежок. Ынчалза-даа чашпан баштаан өшкү ышкаш чүгле санап каар болзувусса, Силерниң улуг арга-дуржулгаңарның чонга, эң ылаң-гыя аныяктарга, өөредиглиг бол-гу дег чүүлдери чыдып каап бо-лур. Ынчангаш алдан чылдар-ның бединден амыдыралче көрүжүңерни номчукчулар-биле үлежиң көрүңер.

— Ол-даа чөптүг чүүл-дүр. Шынап-ла, эрткен үени сактып кээримге, амыдыралым дыка-ла хөй болушкуннар, ужуражылга-лар, ужурадалар-биле долган деп болур. Оларның кезик-чамдызын-даа маңаа чырыдар болза, солун арнынга каяа сыңар. Сөөлгү үеде хоочуннарның байлак арга-дур-жулганын чырыткан номнар удаа-дараа көстүп кээп турар апарган. Бо арганы эдерер бе деп бодал база бар. Сактышкыннарның кан-дыг хевирин шилип алырыл? Ай-тырыг чүгле номнуң шынарының дугайында туруп кээр-дир. Ын-чангаш мен намдар дугайында харысалгалыг үүлеже дүлдүнүп киреринден дадалгаллап турарым-ның ужуру ында-ла боор.

Чогум амгы үеде мени көңгүс өске айтырылдар дүвүредип турар. Ол дээрже Тыва, тыва кижилер дугайында бодалдар-дыр ийин. Бодумну мен Азияның карак четпес делгемнеринин дап-дал ортузунда кайгамчыктыг, онзагай черге тө-рүттүнер аас-кежиктиг болган мен деп санаар мен. «Улаачы» солунуң Тываны, тываларны «кээр-генчиг» деп адаанынга шуут удур мен. Чүс-чүс чылдар дургузунда бүдүн им-периялар буступ-дүжүп турда, бодунуң национал онзагай чоруун арттырып шыдаан чонну «кээр-генчиг» дээрже кайын боор. Харын-даа тываларның (буряттарның, калмыктарның, якуттарның...) төөгүнүн ыйыдышкыннарынга шыдамык чоруу моон соңгаар Россияның бодунга мурнуу чүкте «күчүлүг улунуң» девискээр эже-лээр политиказынга удур туржу-рунга өөредиглиг апар ужурул. Чоорту «каттыштырылга», «губерн-чидилге» деп сөстөр Россияның политиктиг сөзүгелеринден тайлы бээр дээрзинге бүзүрелим улуг. Россияның келир үеде шапкын сайзыраарының магадылалы — ооң хөй этниктиг, хөй национал чоруунда.

— Амыдыралды сайгарары-ыска дөмей-ле уран чүүлде келди ышкаш...

— Ынчанмайн канчаар, кан-чаарга-даа уран чүүл амыдырал-биле кезээде тудуш, сырый харыл-аалыг.

— Бо талазы-биле бардыкка

кылдыр уран чүүлчү намдары-нарны таныштырып көрүңер.

— Чогум уран чүүл мээң дорт профессионал мергежилем эвес-даа болза, ном-биле, хөгжүм-биле харылзаам кара чажымдан амыды-ралымның чарылбас кезээ деп бүзүрелдиг-биле чугаалап болур мен. Ийе, кижик бүрүзү уран чүүл-дүң бедик шынарлыг чогаалдары-биле таныш болуру амгы болгаш моон-даа соңгаар үениң негелдези болур. Мен чүгле таныш боорундан аңгыда, ол чогаалдарны бүдүрер талазы-биле ажилды кылырын диттигипкен кижик-дир мен. Бо кончуг харысалгалыг ажил. Чүге дизе кандыг-даа ажилды сегирип алырымга, меңээ бир дугаарында, ону профессионал бедик деңгелге кылып шыдаар мен бе деп айтырыг тургустунуп кээр. Ынчангаш бо талазы-биле билинни бедидип, бүгү аргаларны ажылгап өөренип эгелээр сен. Орус улустуң «чүс чыл чурттааш, чүс чыл өөренир сен» дээни кончуг-ла шын.

Институт соонда Мөңгүн-Тайга-га ажилдап чеде бээримге, баян ой-наар боорумга-ла ынчанган боор, меңээ математика, физикадан аң-гыда, ыры кичээлдери эрттирер кылдыр дагып каан. Ам канчаар, «думчукка тулганда бызаа сугжу» дээн ышкаш, хөгжүмнүң теориязын бот-өөредилге-биле шээжилеп кирипкен мен. 25 харлыымда бирги «Мөңгүн-Тайга» деп, ол чер улузу-нуң ынак, чоннуу апарган деп болур ырымны бижидим. Ынчалза-даа ооң соонда барык он чыл эрткенде, Кызылга Культура яамызының ыры хүлээп алып комиссиязынга чогаал-дарым бараалгаткан мен. Ынчан сурагылыг композитор Р.Кенденбиль баштаан комиссия «Оргадай», «Тыва кыстар даңгыналар», «Тар-баганчылар» дээн ышкаш респуб-ликаның ырлар кижилеринге билдингир апаргылаан мээң сес ырымны хары угда хүлээп алган чүве. Бо хүннерде мени эштерим Тываның Композиторларының чогадыкчы эвилелиниң даргазынга соңгуп алганы бо ажилды чедиш-кинниг уламчылап чоруурумнуң ба-дыткалы ооңда боор.

— Чогаалдарыңар «Шынның» арыннарынга парлаттынып-даа турган болгай, номчаан бис. Аңаа хамаарыштыр чүнү сонуур-гадыр силер, Амур Сатович?

— Мен бодаарымга, уран чүүл-

«УТКА 25 чылы» совхозтуң мал-чыннары Дартай, Чаш-оол Монгуш-тарның хоюн кадаржып, Таңды кырының кайгамчык чараш тайга-зынга чайлаглаар чаңчылдыг турган мен. Ол чайын тайгалаарда номчуп шыдаарым кандыг ирги деп корга-корга, үш орус дылда ном бижит-тирип алган мен. Честем аартыктап турда-ла, угбамның ачызында ном-нарны төве чүгүнүң аразынга са-лыпкан бис. Ынчаар-ла тайга ба-жыңга Ж.Верниниң «Чажыт ор-тулук», А.Дюманың «Үш мушке-терлар» болгаш өске-даа кылын номнарын номчудум.

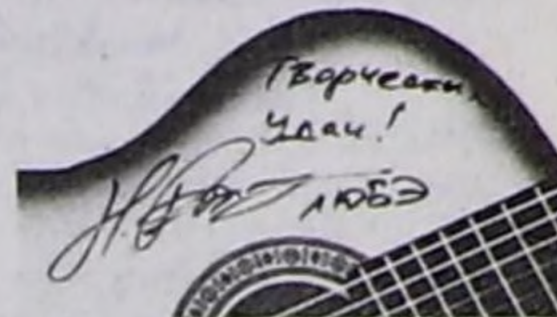
— Ол француз классиктер силерни чогаал бижириңче албадапканнары ол бе?

— Чок. Ол чогаалдар мээң номга сонургалымны күштел-дирген. А чогаалды мырыңай чоокта чаа 2005 чылда бижип эгеледим. Ооң чылдагааны, тыва улустуң үш хамчыны: арагалааш-кынны, наркоманияны болгаш оор чорукту сойгалап, оларның биске чедирип турар хоразын чырыдар сорулга салган мен. «Бомж Рита» деп чогаалымга арагалаашкынның кара еразының дугайында бижидим. Чамдык улус чогаалда бо-лушкуннар хөлүн эрттир муңга-ранчыг болгаш келир үеже чы-рыткылыг көрүш чок дигилээр-дир. Ол ындыг бооп база магатчок. Ынчалза-даа оон-даа берге, оон-даа муңгаранчыг төөгүлөңнүң бөгүн херечизи бооп-тур ышкашыл бис. А мээң сорулгам: номну номчуп-каш, кижилер серт дээн болза (ону орустап «шоковый эффект» деп адаар), дээн сеткил-дир ийин. Чо-гум бодумну мен литератор-чо-гаалчы деп ам-даа санавайн чоруур мен, ынчангаш дараазында тема-ларны чырыткан чогаалдарымны дарый үндүрер талазы-биле кымга-даа аазаашкын кылбаан мен. Төө-гүнү сонуургап чоруур болгаш ол талазы-биле «Хем-Белдир» деп чогаал бижидим. Ооң уланчызын бижип тур мен. Элээн хөй чылдарда политика-биле холбашканым түң-нелинде бижиттинген «Герман Зеппти кым өлүргенил?» деп ро-манның чамдык эгелерин «Улуг-Хем» журнал парлап эгелей берген чүве.

— Хөгжүм биле чогаал дуга-йында, эвээш-даа болза, сайгар-дывыс. А уран чүүлдүң ол ийи кезээн каттыштырып турар бард ырыларның республикага баш-тайгы күүседикчилериниң би-рээзи деп эш-өөрүңер үнелеп чо-руурун билер мен...

— Чогум бир дугаар дыңнап магадааным бард-ыраажы Чаа-Хөлдөн спортка-даа, уран чүүлге-даа кайгамчык салым-чаяанныг Дукар Базыр деп санаар мен. Эрт-кен чүс чылдың 60-70 чылдарында Улуг-Хемниң аныяктар следу деп культура-массалыг хемчег кожуун-нуң кайгамчык чараш бойдус-чуру-малдыг черлеринге эрткилээр чүве. Аңаа Чаа-Хөл аныяктарының улуг шериг майгынынга шыгырт долдур чыылган дыңнакчыларга Базыр-оол акый баянын шөйүп, чараш тенор үнү-биле даң аткыже ырлаптар турган.

Фестиваль, концерт, слет дээн

ышкаш көрүлдө-мөөрейлерге орус-тыва дылга бо-ла гитаралыг ырлай бээр турдум. Репертуарымда В.Вы-соцкийниң элээн каш ырлары база бар. Чоорту орус бард ыраажы-ларның хамааты туружун тыва дылга чырыдарын шенеп эгелээн мен. Ынчаар-ла «Чөгенчиг өлүм», «Шагның кадыг, дошкуурааны ындыг-ла бе?», «Кайнаар углаал?» дээн ышкаш мээң бодумнуң амы-дыралче көрүжүмнү илереткен ыр-лар төрүттүнүп келгени ол. Эрткен чылын тыва альпинистерге турас-каадып, «Тывызыксыг Килиманджа-ро» деп ырыны чогааттым.

— Бир-тээ, гитара дугайында чугаа үнүп келгенде, сонуур-гаптайн, бо ат салган бижиктиг гитараның төөгүзүн чамдык номчукчулар билбес боор ийин.

— Бо «Любэ» ансамблиниң удуртукчу Николай Расторгуевтиң ат салып кааны, 2008 чылда эр кижиниң ат-алдарын, тура-соруун көдүрери-биле организаастаан мөөрейге Күрүне Думазының де-путады Л.Шойгунуң тускай белээ, «Эрниң эреси» деп ыры дээш дээ-ди шаңналга алганым гитара-дыр.

— Янзы-бүрү кожууннарга өөредилге, культура шугумунга ажилдап, Дээди Хуралдың депу-тады бооп республиканың со-циал-экономиктиг хөгжүлдө-зинге эвээш эвес үлүг-хуунарны кириген болгай силер. Ынчаарга бо хүнде силерниң ажилдап ту-рарыңар ТР-ниң Күш-ажыл бол-гаш социал политика яамызында оралакчы сайыт эрге-дужаал чон дээш сагыш салышкынга кайы хире дөгүм болуп турар ирги?

— Социал болгаш эң ылаңгыя мээң харылап турарым хоочуннар болгаш инвалидтерге хамаарышкан чидиг айтырыгларны шийтирлеп ажилдаары кончуг харысалгалыг, буянныг, берге. Маңаа ажилдааш кижик, шынап-ла, бистик күрүневис чоннуң социал камгалалы дээш кайы хире күштү, акша-хөреңгини үндүрүп турарын эскерер боор чүве-дир. Ынчалза-даа чүгле күрү-нениң күсели-биле бүгү социал ай-тырыгларны шийтирлеп кааптары болдунмас. Ынчангаш эвээш эвес кичээнгени яамы социал реабили-тацияже, кижилерниң бот-идеп-кейлиг чоруун деткээн хемчеглер-же, хоочуннарның болгаш инвалид-терниң хөй-ниити организацияла-рының ажил-чорудулгазын эки-жидеринче угландырган. Чамдыкта бо талазы-биле мээң амы-хуумда амыдыралымны-даа чижек кылдыр ап болур деп чугаалай бээр кижик-дир мен. Мен кончуг аныяк тургаш, озал-ондакка таварышкаш, чеже-даа бертик-межел болзумза, амы-дыралдың бедиктеринче тыртпак-танып чүткүп-ле чордум. Ынчангаш кижик бүрүзүңге кандыг-даа берге-лерге таварышса, амыдырал дээш тура-соруктуг болурун күзээр-дир мен.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Ыяап-ла социал камгаладылгага хамаарышпас кижилерниң түр үеде ажилдаар аргазын чидиргенде болгаш ие болганы-биле холбаштыр, а ол ышкаш доктааттыг чурум езугаар ажилындан үнген (ажыл-чорудулгазын, бүрүн эргезин соксаткан) таварылгаларда күрүнө пособиениң чамдык хевирлериниң төлевирин бээриниң дугайында

2010 чылдың январь 20 №10 Кызыл хоорай

1995 чылдың май 19-та «Ажы-төлдүг хамаатыларга күрүнө пособиениң дугайында» №81-ФХ Федералдыг хоойлуга дүүштүр, Россия Федерациязының Чазаның 2009 чылдың декабрь 31-де «Ажы-төлдүг хамаатыларга күрүнө пособиениң дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр ыяап-ла социал камгаладылгага хамаарышпас кижилерниң түр үеде ажилдаар аргазын чидиргенде болгаш ие болганы-биле холбаштыр, а ол ышкаш доктааттыг чурум езугаар ажилындан үнген (ажыл-чорудулгазын, бүрүн эргезин соксаткан) таварылгаларда төлевирлер чарыгдалдарының саң-хөө хандырылганын чурумунуң дугайында» №1162 доктаалын күүседири-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы дараазында черлер-биле керээлерни чарар:
- Күрүнө албан чери — Россия Федерациязының социал камгаладылга фондузунуң Тыва Республика талазы-биле регион салбыры-биле ыяап-ла социал камгаладылгага хамаарышпас кижилерниң түр үеде ажил-

даар аргазын чидиргенде болгаш ие болганы-биле холбаштыр, а ол ышкаш доктааттыг чурум езугаар ажилындан үнген (ажыл-чорудулгазын, бүрүн эргезин соксаткан) таварылгаларда күрүнө пособиениң чамдык хевирлериниң чарыгдалдары ашаландырының дугайында;

— Тыва Республиканың муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының чарыгдалдары-биле — ыяап-ла социал камгаладылгага хамаарышпас кижилерниң түр үеде ажилдаар аргазын чидиргенде болгаш ие болганы-биле холбаштыр, а ол ышкаш доктааттыг чурум езугаар ажилындан үнген (ажыл-чорудулгазын, бүрүн эргезин соксаткан) таварылгаларда күрүнө пособиелериниң чамдык хевирлериниң төлевирин хандыра дугайында.

2. Бо доктаал 2010 чылдың январь 1-ден эгелеп тургустунуп келир эрге-хоойлу харылзааларыга хамааржыр.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Журналист мергежилдин «Тыва: өзүлденниң базымнары» республика конкурзунуң дугайында

2010 чылдың январь 22 №11 Кызыл хоорай

2009 чылдың түнелдерин үндүрер болгаш 2010 чылда «Тыва: өзүлденниң базымнары» журналистер конкурзун уламчылаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Журналист мергежилдин «Тыва: өзүлденниң базымнары» республика конкурзунуң дугайында кириген Дүрүмү бадылаар.
2. Журналист мергежилдин «Тыва: өзүлденниң базымнары» республика конкурзунуң жоризиниң дугайында кириген Дүрүмү бадылаар.

3. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының информация политиказы, социал болгаш хей-ниити байдалдың мониторинг болгаш анализ эргелели журналист мергежилдин «Тыва: өзүлденниң базымнары» республика конкурзун организастаарын болгаш эрттирерин хандыраар.

Тыва Республиканың Чазаның 2010 чыл январь 22-де №11 доктаалы-биле бадылаан

Журналист мергежилдин «Тыва: өзүлденниң базымнары» республика конкурзунуң дугайында ДҮРҮМ

Журналист мергежилдин «Тыва: өзүлденниң базымнары» республика конкурзун (моон соңгаар — конкурс дээр) Тыва Республиканың Чазаның бадылаан. Конкурсту эрттир турар үеде кандыг-даа юридиктиг черлер, тус-тус кижилер Тыва Республиканың Чазаның партнерлары бооп болур. Конкурстуң организакчызы — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязы.

Конкурстуң сорулгалары:

— регионнуң экономика тиг болгаш социал программаларын күүседири-биле ниитиледи, эрге-чагырганы болгаш бизнести каттыштыры;

— Тывага инвестиция талазы-биле улуг аргаларлыг болгаш ниитилел-политиктиг турум байдалдыг регион кылдыр чогумчалыг омур-хевирни тургузары;

— муниципалдыг тургузулгаларның экономика тиг болгаш социал адырларында чогумчалыг чорудулгаларны МИЧ чепсектери-биле өөренип көөрү;

— массалыг информацияның регионда парламалга болгаш электронуг чепсектериниң журналистериниң профессионал мергежилдин бедидери.

Конкурстуң номинациялары:

«Эң эки редакция» — 100 муң рубль түнүг бир шаңналды «Тыва: өзүлденниң базымнары» конкурстуң тематиказын езугаар бөлүк материалдар дээш.

«Эң эки парлаткан чүүл» — 30 — 30 муң рубль түнүг үш шаңнал болгаш 10-10 муң рубль түнүг беш мактал шаңнал. «Тыва: өзүлденниң базымнары» конкурстуң тематиказын езугаар эң эки чүүлдерниң автор-

ларына тыпсыр.

«Федерацияның массалыг информация чепсектеринге эң эки чүүлдер парлатканы» — бирги шаңнал — 50 муң рубль, ийги шаңнал — 30 муң рубль, үшкү шаңнал — 20 муң рубль.

Конкурс үезинде организакчылар немелде номинациялар тургузар эргелиг.

Конкурсту эрттирериниң хуусааы

Чыл санында январь 15-тен декабрь 31-ге чедир парламалга үнген, эфирге дамчыттыг материалдарны конкурска киржир кылдыр хүлээп алыр.

Конкурска материалдарны дараазында чылдың январь 15-тен январь 25-ке чедир хүлээп алыр.

Конкурстуң номинацияларына эң эки материалдарны чыл санында январь 26-дан февраль 6-га чедир шилиир.

Конкурстуң киржикчилери

«Эң эки редакция» деп номинацияга массалыг информацияның парламалга чепсектериниң дамчыдылгалары Тыва Республиканың девискээринде үнүп азы эфирге тараттынып турар теле-радиокомпанияларның редакциялары киржир.

«Эң эки парлаткан чүүл» деп номинацияга Тыва Республиканың девискээринде парлаттынып азы эфирге үнүп турар массалыг информация чепсектеринге чырыттыг, парлаттыг чүүлдерниң, теле-радио программаларның авторлары (кандыг мергежилдиң хамаанчокка) киржир.

«Федерацияның массалыг информация чепсектеринге эң эки чүүлдер парлатканы» деп номинацияга бодунуң ажилын Россия

Федерациязының девискээринде тарадып турар массалыг информация чепсектеринде чырыттыг парламалга чүүлдериниң, теле-радио программаларның, медээлерлиг материалдарның авторлары киржир.

Материалдарны конкурска хүлээп алырының негелделери

Чыл санында январь 15-тен декабрь 31-ге чедир парламалга үнген, эфирге дамчыттыг материалдарны конкурска киржир кылдыр хүлээп алыр. Материалга эдеринчи кылдыр конкурска киржиринче хостуг хевир-биле бижээн чагыгы, материалды чырыткан азы эфирге үндүрген массалыг информация чепсезиниң сүмезин, а ол ышкаш ол МИЧ болгаш материалдың авторунуң дугайында кыска тайылбыры кады чорудар.

Конкурстуң шаңналын чаалап алыры-биле киржиринге эргежок чугула материалдарның эң эвээш саны

«Эң эки редакция» деп номинацияга конкурска шаңнал чаалап алыры-биле кириери болза:

Парламалга МИЧ—парлаттыг 30 чүүлдерден эвээш эвези;

— электронуг МИЧ — 10-дан эвээш эвес телерадио программаларны.

«Эң эки парлаттыг чүүл» деп номинацияга конкурс шаңналының кордакчызы МИЧ-ге парлаттыг азы эфирге дамчыттыг 5-тен эвээш эвес материалдарны кириер.

«Федерацияның массалыг информация чепсектеринге эң эки чүүлдер парлатканы» деп номинацияга конкурс шаңналының кордакчызы федерацияның МИЧ-леринге парлаттыг (эфирге эрткен) 3-тен эвээш эвес материалдарны кириер.

Кириген материалдарга негелде

Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанының дугайында Дүрүмгө өскерилгелер кириериниң дугайында

2010 чылдың январь 19 №7 Кызыл хоорай

Республика хоойлужулгазын федералдыг хоойлужулга-биле дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанының дугайында 2007 чылдың май 15-те Тыва Республиканың Чазаның «Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанының дугайында Дүрүмү» болгаш ооң структуразын бадылаан Дүрүмү №605 доктаалы-биле бадылаттыг Дүрүмүнүн 5.3. пунктузунун 5.3.2. иштиги пунктуларында «Тыва Республиканың республика

МИЧ-ниң парламалга материалдарын конкурска солун номерлериниң арыннары кириер. МИЧ-ниң парламалга материалдарның хоолгазын, азы кандыг-бир техник херекселге белеткээн материалдар хүлээп албас.

Телепрограммаларны, информация чепсектерини конкурска VHS стандарт езуга касетага азы электронуг видеофайл хаттырынга mp4 форматка; радио программаларны—аудиокассетага азы электрон mp3 аудиофайл хаттырынга кириер.

Конкурска кириген материалдарга олаң даңзызын, а телерадио программалар болгаш информация сюжеттерге — олаңның МИЧ эфиринге эрткен бадыткал тур эфир шынзылганын кожар.

Конкурс материалдарын үнелээриниң барымдаалары

— Конкурстуң сорулгаларына дүжүр; — теманы бедик мергежилдиг шинчилдир болгаш ооң ханызы;

— дылдың байлаа болгаш тодазы, оратор болгаш режиссер шийтирлер.

Конкурска киржириниң чагы

Чагыларны болгаш конкурс материалдарын дараазында адресче чорудар: 66700 Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязы (Иформация политиказы, социал болгаш хей-ниити байдалдың мониторинг болгаш анализ эргелели).

Конкурстуң тиелекчилеринге шаңналды тыпсырының езугалы дараазында адрес болур: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу бажың 18, Тыва Республиканың Чазаның Бажыңы.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың сентябрь 2-де №419 2009 чылдың декабрь 17-де №619 доктаалдарына өскерилгелер кириериниң дугайында

2010 чылдың февраль 11 №30 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың сентябрь 2-де «Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязын үүрмектеп садарын лицензияларының Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың июнь 21-де №788 доктаалы-биле бадылаан Дүрүмүгө өскерилгелер кириер дугайында» №419 доктаалына өскерилгелерни 2 пункту күжүн чидирген санап кириер.

2. Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың декабрь 17-де «Тыва Республиканың Чазаның чамдык доктаалдарына өскерилгелер кириер болгаш Тыва Республиканың

Чазаның чамдык доктаалдарын күжүн чидирген деп санаарының дугайында» №619 доктаалына дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1 пунктуун «б» иштиги пунктуунда «2009 чылдың сентябрь 14» деп сөстөр «2005 чылдың сентябрь 14» деп сөстөр-биле солугу;

2) бешки абзацтың 2 пунктуунда «200 чылдың сентябрь 15 №416» деп сөстөр «2005 чылдың сентябрь 15 №461» деп сөстөр-биле солугу.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

2009 чылдың IV кварталында чурттакчы чоннуң кижилериниң санына болгаш Тыва Республикага ниитизи-биле чурттакчы чоннуң социал-демографтыг кол-кол бөлүктөрүнүн аайы-биле амыдырап чурттаарының эң куду хемчээлин доктаадып тургузарының дугайында

2010 чылдың февраль 11 №39 Кызыл хоорай

2001 чылдың июль 9-та Тыва Республиканың «Тыва Республикага амыдырап-чурттаарының эң куду хемчээлин дугайында» №1138 Хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының база Күрүнэ статистиказының федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле девискээр органының кириген езугаар 2009 чылдың IV кварталында Тыва Республикага ниитизи-биле амыдырап-чурттаарының эң куду

хемчээлин доктаадып тургузары болза: чурттакчы чоннуң кижилериниң санына онааштыр санаарга, 5084 рубль;

ажыл кылыр аргалыг чурттакчыларга 5481 рубль;

пенсияларга—3990 рубль; бичии уругларга—4836 рубль.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Танды кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составын немээринин дугайында

2010 чылдың февраль 16 № 108/456-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Танды кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында» № 162/709-4 доктаалы-биле тургускан Танды кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидаттар талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Танды кожуунунуң девискээр соңгулда

комиссиязының составына:

1987 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының Тандының тус чер салбырының күүсекчи комитетинин удуртукчу, чурттап турар черинден депшиттирген Евгения Владимировна Дамбыны;

1974 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Танды кожуунунуң Бай-Хаак суурда «Аныяк техниктер станциязының» директору, чурттап турар черинден депшиттирген Павел Владимирович Реуну томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Бии-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составын немээринин дугайында

2010 чылдың февраль 16 № 108/457-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Бии-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында» № 126/704-4 доктаалы-биле тургустунган Бии-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатура талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11

пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Бии-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына:

1966 чылда төрүттүнген, ниити ортумак эртемниг, түр үеде ажылдавайн турар, чурттап турар черинден депшиттирген Владимир Анатольевич Петухову томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составын немээринин дугайында

2010 чылдың февраль 16 № 108/458-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында» № 126/721-4 доктаалы-биле тургустунган Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатура талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва Рес-

публиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына:

1972 чылда төрүттүнген, тускай ортумак эртемниг, түр үеде ажылдавайн турар, Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының Тыва регионалдыг салбырындан депшиттирген Айгыс Владимировна Маспын-оолду томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Кызыл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составын немээринин дугайында

2010 чылдың февраль 20 № 109/460-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2007 чылдың апрель 11-де «Кызыл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында» № 144/803-4 доктаалы-биле тургустунган Кызыл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидаттар талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына:

1967 чылда төрүттүнген, тускай ортумак эртемниг, түр үеде ажылдавайн турар, Россияның Либерал-демократтыг партиязының Тыва регионалдыг салбырындан депшиттирген Инна Александровна Лавренованы;

1968 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, «Кызыл кожууну» муниципалдыг район чагыргазының аппарат удуртукчузу—херектер эргелекчизи, ажылдап турар черинден депшиттирген Чинчи Суртал-ооловна Монгушту томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составын немээринин дугайында

2010 чылдың февраль 20 № 109/461-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында» № 126/721-4 доктаалы-биле тургустунган Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатура талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунк-

тузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Чеди-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына:

1980 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, түр үеде ажылдавайн турар, чурттап турар черинден депшиттирген Шамиль Маратович Лопсанны томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Барыын-Хемчик кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын томуйлаарының дугайында

2010 чылдың февраль 20 № 109/462-5 Кызыл хоорай

Барыын-Хемчик кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын томуйлаарына кандидатура талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол

магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 28 чүүлүнүн 7 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Барыын-Хемчик кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазына:

1963 чылда төрүттүнген, тускай ортумак эртемниг, Кызыл-Мажалык суур чагыргазының специализи Марина Очур-ооловна Монгушту томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парладыры-биле чорудар.

Кызыл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын томуйлаарының дугайында

2010 чылдың февраль 20 № 109/463-5 Кызыл хоорай

Кызыл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазын томуйлаарына кандидатура талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 28 чүүлүнүн 7 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының даргазына:

1968 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, «Кызыл кожууну» муниципалдыг район чагыргазының аппарат удуртукчузу—херектер эргелекчизи Чинчи Суртал-ооловна Монгушту томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парладыры-биле чорудар.

Улуг-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2010 чылдың февраль 20 № 109/464-5 Кызыл хоорай

Улуг-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының чурттап турар черинден депшиттирген бадылаар эргелиг кежигүнү Л.С. Ховалыгыны билдиришкенин өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 6 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комис-

сиязының доктаадыры болза:

1978 чылда төрүттүнген Лилия Святославовна Ховалыгыны Улуг-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгезинден хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Танды кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2010 чылдың февраль 20 № 109/465-5 Кызыл хоорай

Танды кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының чурттап турар черинден депшиттирген бадылаар эргелиг кежигүнү Е.В. Дамбыны билдиришкенин өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 6 пунктузунга дүүштүр

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1987 чылда төрүттүнген Евгения Владимировна Дамбыны Танды кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгезинден хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы
Б.Д.ОНДАР.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары
М.Ш.САМБАЛА.

ДЫҢНАДЫГ

Кызыл хоорайның, Танды кожуунунуң девискээр соңгулда комиссияларының кежигүннеринин бүрүн эргелеринин хуусаа бетинде доозулганы-биле Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазына, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарына, Кызыл хоорайның, Танды кожуунунуң Төлээлекчилер хуралдарына депутат мандаттарны хуваарына киржиринге чөпшээрелдиг кандидаттар даңзыларын идип үндүрген политиктиг партияларга, чурттап-ажылдап, албан эрттирип, өөренип турар черинин аайы-биле соңгукчулар хуралдарына, Кызыл хоорайның (шиитпирлеп бадылаар эргелиг чаңгыс кежигүн),

Танды кожуунунуң (шиитпирлеп бадылаар эргелиг чаңгыс кежигүн) девискээр соңгулда комиссияларының составының кезинин немей четчелээр талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээнинин дугайында дыңнадып тур.

Кызыл хоорайның болгаш Танды кожуунунуң девискээр соңгулда комиссияларының составына саналдарны бо дыңнадыгның парлааттыг хунунден эгелээш он хонук дургузунда дараазында адреске кирир: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы, каб. 210, телефону (39422) 2-10-09.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

Тыва Республикага референдум эрттирер талазы-биле эгелекчи бөлүктүң референдум фондузунче кирген акша-хөреңгизинин РФ-тиң Ажаалга банкызының Кызылда №8591 салбырының медээлеринге үндезилээн ниити түңүнүн дугайында МЕДЭЭЛЕР

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы

2010 чылдың февраль 19-тагы байдал-биле

Эгелекчи бөлүктүн агар саны №40704810165000000011

Тыва Республикага референдум эрттирер талазы-биле эгелекчи бөлүктүн саңхөө айтырыгларының талазы-биле төлээлеткен кижизи Донгак Эдуард

Эдуардович

Кирген артыкшылы: 5538,40 (беш муң

беш чүс үжен сес рубль) 40 көп.

Акша-хөреңги 2010 чылдың февраль 12-ден 2010 чылдың февраль 19-ка чедир үеде

Рубль-биле

№	Ай-хүнү	Акша-хөреңгиниң кайыын келгени, акша-хөреңгини кымче шилчиткени	Референдум фондузунче кирген акша-хөреңги, шупту	Референдум фондузундан чарыгдат-тынганы, шупту	Артканы
					6226,50
	2010 ч. 02.12.-2010 ч. 02.19	Кириген акша-хөреңги болгаш чарыгдалдар чок болган	0		
		Шупту			6226,50

2010 чылдың февраль 19-түн байдалы-биле арткан акша—6226,50 (Алды муң ийи чүс чээрби алды рубль 50 көп.)

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР

Сүт-Хөлдөн медээлер

Эки деп үнелээн

Сүт-Хөлд кожун чагыргазы эрткен чылын кылып чоруткан ажилдарының отчедуну таныштырылганын чурттагычлыг черлерге чоруткан.

Кожун чагыргачы О.А. Монгуш болгаш ооң социал политика, экономика, амыдырал хандырылгала таласы-биле оралакчылары С.А. Соскут, Ш.Л. Шини-Байыр, К.С. Ооржак адырлар аайы-биле илеткелдерни сумуларга кылып, чонун санал-оналдарын, арга-сүмелерин алган.

Эрткен чылын кожунун социал-экономика хөгжүлдесинде элээн көскү ажилдар кылдынганын чон үнелеп көрбүшөөн, ниитизи-биле эки деп үнелелди бергеш, моон соңгаар-даа улам күженишкенин ажилдаарын күзээр.

Малы хүр-менди

Чыккылаа соок, хар кылын кыш турза-даа, Алдан-Маадыр сумунун Сарыг-Дашта Тыва Республиканың алдарлыг малчыны Тарыс Киш-Чалаевич Ондарның кыштаанда каш чүзүн малы хүр кыштап турар.

Үлегерлиг малчын кышка удур мал чегин четчири-биле курлавырлап белеткээн. Ынчангаш ооң малы

чаңгыс-даа баш хораваан деп болур, малдың чаш төлүн чидиргичокка камгалап ап турар. Алдарлыг малчынның өөнү херээжен ээзи Оюмаа Кочаевича малдың чаш төлүн ажаап-тежээринге, өске-даа ажилдарга онза шудургу.

Сурагыл малчын Т.К.Ч. Ондар кыштаглаашкынны, мал бажының кадагалалын-даа, малдың чаш төлүн-даа 100 хуудан кудулатпайн камгалап алыр дээштин, шудургу ажилдап турар.

«Тиилелгениң салюду» фестивалы

Бүгү чуртта калбарган Ада-чурттуң улуг дайынынга немец фашист эжелекчилерни чылча шалканының Улуг Тиилелгениң 65 чыл болур төгүлүг байырлалына тураскааткан бот-тывынгыр уран чүүлдүн «Тиилелгениң салюду» фестивалы кожунга чоокта чаа болуп эрткен.

Көрүлдөгө кожунун 6 сумундан 250 ажыг бот-тывынгыр көдээ артистер боттарының уран талантынын чонга бараалгаткан.

Көрүлдеңиң темазының негелдесин езугаар баш бурунгаар шыырак утка-шынарлыг концерт программазын тургузуп шыдаан суму-

ларны жори илереткен. Бора-Тайга сумузу — бирги, Суг-Аксы сумузу — ийги, Алдан-Маадыр сумузу үшкү черни ап, шаңналдарны алганнар. Уран талантылыг бот-тывынгыр артистерни онзалап демдеглээн. Республика көрүлдесинге белеткел кидин түлүк эгелээн.

«Хүндүлүг пенсионер»

Ындыг аттыг солунун бирги номерин кожунун пенсия фондунун эргелели чырыкче үндүргөн. Ук солунун баштайгы үндүрүлгези пенсия алыкчыларының соңуургалын хаара туткан. Чуруктарлыг, өң-баазын каасталгалыг, кожунун пенсионерлериниң амыдырал ажил-херээн чырыткан бо солун амдызында 100 тиражыг кылдыр коллективтин баазында компьютерге өрзөш, парлап турар.

РФ-тин Пенсия фондунун Тывада салбырының тургустунганының 20 чыл ою-биле үнүп эгелээн бо чаа солуну Л.Т.К. Ондар кол редакторлаан, анаа редактор А.А. Ондар коллективтин ажилдакчылары-биле сүмележи, солун утка-шынар-биле номчуштуг, уран-чечен дылдыг, херектиг материалдар-биле долдуртунган турар дээш ажилдап эгелээн.

Бораш ОНДАР.

Улуг Тиилелгениң 65 чылын

ФРОНТУГА БЕЛЕК

1941 чылда Совет Эвилелинче фашист Германия халдаан хүнден эгелээш, ТАР-ның бүгү чону «Бүгү чүвени — фронтуге, тиилел-геже!» деп кыйгырыгның адаа-биле көдүрлүп үнгөн. Ынчан ырак-узак Тере-Хөлдүн чону база-ла фронтуге мал-маган, өлүк-кеш, аш-чемни чорудуп, дыка-ла көдүрлүшкүнүг ажилдап-чурттап турганын мээң ачам Эрексен Иван сактып чугаалап бергенин утпаан мен. «Тере-Хөлдөн эң эки чүс аъттарны, үжөн шаа шарыларга чүдүргөн барааны Сумуя Хертек, Шалмин Күнээ, Хол Ээвин, Хөл Шөндөй, Хөжөк Чашпай, Баадыр Шулуу, Сактаагай Топтын, Мөңгө Шунай, Узун Таяк 1943 чылда Кызылга Шериг хоорайына ТАР-ның аъттыг шериг командири С.Х.Севээн баштады даргаларга хүлээткен бис. Ол кежээ концерт, кино көргүскен, митинг болган. Аңаа С.К.Тока дарга сөс ап чүве чугаалааш: «Совет чон тиилээр, ол тиилелге тыва чонун база тиилелгези болур» — дээш, бистерни аажок мактап, хром сапыктар белекке берген, дыка-ла өөрзөн бис» — деп, ачам чугаалаар чүве. Ол сапыктарын ачам чок болгуже аажок камнап кедер, үргүлчү барбага азы аптаразына

суп алган чоруур. Ону байырлалдарда кедер турду.

Тере-Хөлдөн фронтуга хөй мал-маган берген кижилер сумундан Хол Кагый дээр бергелер (өскүс дунмалары Барба олар-биле). Ынчангаш ордени-биле Тере-Хөлдөн чонунда шаңнаткан кижилер Хол Кагый, С.А.Сарыг-оолдун чогаалы «Хорлуу кадай» деп шүлүк концерттерге, ылаңгыя Тыва хунунде «Кагый кадай» деп номчуп турдуvus ийин.

Тере-Хөлдөн фронтуга кан кара чаңгыс киживис — К.Шопунович Чамзырын. Эки чылар-биле кады чоруткаш лелге хүнүн ол Прагага ү 1946 чылда чер-чурту Тере-чанып кээп, комсомол ажы сөөлүндө Эзинге партия органның ажилдап ч Кунгуртуг суурда кол куд алдарлыг чаңгыс чер-чуртуу ады-биле адаан. Төгүлүг каал-самбыраны 2002 чылд гускан. Тиилелгени чаалаж келген маадырывыска чоланып чоруур бис.

Эрексен БОРА
күш-ажылдың хос
Кызыл кожуну.

ЧЫРЫДЫКЧЫ «ШЫН» СОЛУН

• Ол алдарлыг орукту эрткен

Билип кээрме-ле бажынывыс ханазында «Шын» солуну келген аайы-биле көктээш, азып каан турар чораан. 1941 чылдың кыжы аажок соок болган. Ашактар инек мыйызы чарлып турар-дыр джики органын ынчан дыңнаан мен.

Ол кончуг шаң туманныг хүн-нерде Шагаан-Арыг хоорайдан бора адын шанактаан почтачы Шир-оол акый Белдир-Кежи суурууска бо-ла кээр чүве. Радио, телефон бар эвес, даштыкыда болгаш иштикиде болушкуннарны солуннар-ла чонга чедирип турган боор. Ынчангаш суурнун өг-бүлө бүрүзү чагыдылгалыг болурун амыдырал негел турган хевирлиг.

Бир-ле хүн Шир-оол акый улуг таалыңдан солуннар жулгаш, ачамга берди. Бажынывыска ынчан кижилер-ле эңмежок. Ашактар ажил-агынының дугайында чугаалажып, авамның хайындырган шайын мактап, аартап органнар чүве.

— Бо «Шын» солуну аажок каастап, артында кызыл кылдыр үндүргөн-дир. Кара кедер эвес, номчуп берем, уруум — деп, ачам угбам Дадыңмайга чугаалаарга, бирги арында медээни дораан номчуп таныштырды.

— Немец эжелекчилерни Москва чоогундан сыгыртап чорудупкан-дыр. Таптыын, ол боор! — деп, кожавыс Докпак-оол оглу Ликчар чугаалап үндү.

— «Шын» солун шынын сөглээр. Кызыл Шериг ырбааннарның (германнар дээр ол) ырмазын черле сыгар дээрзин билип турган мен — деп, Кашпал чурттуг Хүлбүзек ирей чугаалаарга, олурган улус аңаа каттыжып — Чөл-түр! Чөптүг херек черле тиилээр — дикшени, ам чаа-да дег, кулактарымга дыңналып кээр...

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында «Бүгү чүвени фронтуга!» деп кыйгырыг «Шынның» арыннарындан дүшпейн, арат чонну хаара тудуп, демиселче кыйгырып турган. Муң ажыг хоюн фронтуга белекке берген Ийи-Тал чурттуг Кыргыс Кудажының дугайын, «УТКА 25 чылы» күрэкономуну,

«Күш-ажылдың хостуу» колхозтун, Белдир-Кежинге турган «Кызыл Тук» МЧАЭ-нің күш-ажылчы чедишкенин парлаан чүүлдерни ол үениң «Шын» солунун арыннарындан белени-биле тып ап болур.

Ам түңней аарак бодап ора-рымга, «Шын» солун-биле сырый харылзаалыг чурттап келген кижидир мен. Анай кара чажымдан өзүп келген суурумнун ажил-ишчилеринин дугайында баштайгы чүүлдерини 1953 чылда бижип эгелээн мен. Оон бээр бо хүннерге чедир ынак солуну-биле чарылбайн, ооң номчукчузу, бижикчи болуп чор мен.

«Шын» солун төрзөн ак-көк Ты-

«Шын» солунун 85 чылынга

вавыстың амыдыралын 85 чылдың дургузунда чырыдып, алдарлыг орукту эрткен. Ол эвээш санныг чонун тускай нация болуп депшип сайзыраарына, чүс-чүс чылдар дургузунда үжүк-бижик чок, харын-даа өлүп төнеринин кырында келген биче буурай чонну эртем депшилгениң делегейинге чедиреринге база культураның чечектелиш-кининге биче эвес рольду ойнаан.

Бо хүннерде «Шын» каалама, дески оруктап халдып орад дизе, частырыг апаар. Ол делегейни шыа алган халаптыг акша-хөреңги буураашкыны-биле демиселче дорт тулчуп кирген деп чугаалап болур. Бөгүнгү амыдыралывыска чедишкенин болгаш четпестерни солуну-дун үндүрүлгө бурзунден номчуп, билип ап турар бис.

«Сарыг» солуннарда бижип турары ышкаш, Тывада хамык чүве хайтай бербээн болдур ийин. Саян дагларында оруктарывыстың чаартынып турары, найысылал Кызылывыстың чаагайжыдылгасы, Ак-Довуракта даг дүгү арыглар улуг комбинадывыстың катап ажилдай бергени, Чадаанада болгаш ыраккы Монгун-Тайгада биче бүдүрүлгелерниң ажыттынганы, Шагаан-Арыг, Туран хоорайларда чурттакчыларның чаа бажынарже көжүп

кирип турары, көдээде муң хой, өшкүлүг араттарның көвүдээни, Элегестин, Каа-Хемниң хөмүр-дажын Саян ажыг садып, орулганы ап эгелээни-биле «Шын» чырыдып тур ышкажыл!

«Шын» солун тыва чонун ортузунга кижизидилге ажилына иделкейлиг киржи келгенин демдеглевес аргажок. Экономга каадыржаан Чавыдактын, Маадыр-ие Канданнын, фронтучу болгаш күш-ажылчы маадырывыс Байлактын база өске-даа мурнакчыларывыстың үлегер-чижээ бистин амгы салгалдарывыска өөредиг болу бергени таварылга эвес.

Төрзөн дылывыс кырында үнүп турар, Тывада эң хоочун солунуус журналист кадрларны белеткээр

тайгы үндүрүлгезин Сандро Маады үндүржүп берди. Ол-ла хүнден эгелеп «Шын» солунун ажилдакчылары Кара-Күске, Сиилинмаа Чоодулар, Алексей Аир, Алексей Нурурак олар ол солунга ажилдап артып калдылар.

«Шынчылар» күш-ажылчы чаагай чаңчыларны бо хүннерде сагып, улам сайзырадып турарын ооң арыннарындан номчуп, сеткилимниң ханызындан деткип, өөрүп орап ирей-дир мен. Шолбан Валерьевич Кара-оол баштаан Чазак кежигүннери, Дээди Хуралдың удурткучлары, депутаттары солунун арыннарына удаа-дараа үнүп, чон мурнунга ажык-чарлыг чугааны кылып турарын чүлдүгүнмес аргам чок.

Анаа эвес нарын байдалдарда амыдырап-чурттап турарывысты черле угап билер үевис келген деп бодаар мен. Тываның Чазаа база яамаларның удурткучлары көдээниң болгаш хоорайның амыдыралын экижидер дээш чугула бажымнарны кылып турарын номчуп, дыңнап, көрүп тур бис. Хамык ажилдарның чүлге эгези кылдынып турарының дугайында Чазаавыстың Баштыңы Ш.В. Кара-оол бодунун чугаазына демдеглээн болгай. Частырылгар тургустунуп кээп болурун, оларны дарый эдеринин хемчеглерин алырын чер-черлерниң эрге-чагыргаларына В.В. Путинниң даасканы хөйге билдингир.

Төрзөн Тывавыстың амыдыралын хүн бүрү чырыдар дээш «Шынның» ажилдакчылары, шынап-ла, ийи билээн сывырыпкаш ажилдап турар дээр болза, хөөредиг эвес боор. Шуурган-хатка таваржып чорааш, Мөген-Бүренге четкен Карим Монгуштуң бижээн чүүлдерин, чеже-даа чай чок болза, кол редактор Светлана Монгуштуң интервьюларын, Светлана Балчырынның, Надежда Очурнун, Айлан Даржааның болгаш өске-даа эштерниң кирип турар үлүг-хуузу үнелевес аргажок.

Ынчангаш эң-не хөй тиражыг, номчуштуг болгаш эргим «Шынывыстың» хүндүлүг чогадыкчы коллективинге чаа-чаа чедишкенин юбилей таварыштыр сеткилимниң ханызындан күзедим.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ,
Россияның журналистер эвилелиниң кежигүнү.

Культура амыдыралын

«Оглум сен бе кызым сен бе?»

Частың башкы байыр Март 8 таварыштыр Кызыл куну төвү Каа-Хем суурга коңула килдизи бир дугаа манап турар аныак иелер ар республика чергелиг «Оглум сен бе, кызым сен бе?» деп март 5-те организастан эрт Ук мөөрейни Тываның чычонунун демографтыг эзинге иди бээр, өг-бүлелер алдарын көдүрер, аныак чогадыкчы арга-шинээн радры болгаш аныак аакультуруг дыштанылгасын низаастаар сорулгалыг эр турар.

Мергежилдер фестивалы

Эрткен неделяда Улусчу дылга бажынынга школа болгаш абитуриентилерге лика чергелиг мергежилде тивалы болуп эрткен.

Республиканың барык училищелеринин сургуу боттарының мергежилдери тивалы тус-тузунда бараал Ук фестивалдың кол сор школачыларга келир үеде жилин шилип алырынга дүрери бооп турар.

Аныак чемпи

Чоокта чаа Тыва Республик хостуг хөрүске элээди оол чыныды командазы Бийск дан улуг чедишкенин келген.

Кызылдың №1 школазы класының өөреникчизи Д.Ондар ук маргылдага чонаан. Дараазында шак түннелдерлиг болур бол спорт мастериниң кандидаты чедип алыр.

Чугула айтырылган чугаалашкан

Чоокта чаа республиканың дыңнаас хамаатыларының лелин хуралы болуп эртке республика иштинде бо ни хамааржып инвалидтерни дырал-чуртталгазы-биле хкан чидиг айтырылгарын к оларны шийтирлээри-биле бүгү талазы-биле дуза-детк көргүзеринин аргаларын лашкан.

Бистин

Айтырыг-харыы

Чагаа болгаш социал айтырыглар килдизинин редактору
Айлаң МОНГУШ.

Айтырыгларга харыыларны Россияның Пенсия фондузунун Тывада салбырының пенсия тыпсырын, төлээрин организаастаар килдистин специалисти Ольга Оюн белеткээн.

ажыл пенсияларының дугайында» 173 дугаарлыг хоойлунун 9 дугаар чүүлүндө көрүп кааны: азырадыкчызын чидирген кижилер 18 хар соонда, 23 харга чедир өөредилге черинин хүндүскү хевири-биле өөренип турар болза, пенсиязының төлөвирин өөредилге черинин тускай берген шыңзы-дылгазын езугаар узадып бээр. Бир эвес өөредилге чери немелде билг бээр өөредилге черинге хамааржыр болза, пенсия төлөвир турбас.

Айтырыг салган өскүс кижилер өөредилге черинин кезээки курстарында өөренип турар. Ынчангаш Россия Федерациязының 1991 чылдың июль 10-да үнген «Өөредилге дугайында» хоойлузунун 26 чүүлүн езугаар курстар немелде билг бээр өөредилге черинге хамааржыр болганда, пенсия бо таварылгада төлөттинмес.

ИЕ ЭРГЕМ

КАЗЫТТЫРБАЙН...

«3 харлыг уруумну авам, ачажың адынче кылдыртыр деп турар мен. Мээң ие эргемни казыр бе? Ие эргемни казытпайн, уруумну бээр димизме, чүңкү канчалза экил? Бир эвес ада-ием мээң уруумну боттарының адынче кылдыртып алыр болза, олар ие капиталын алыр бе? Мен өг-бүлелиг апаргаш, дараазында ажы-төл божуп алыр болзумза, мээң ие капиталын бээр бе?»

Сагды Ш.

Бай-Тайга кожууну

Пенсия фондузунун Тывада салбырының специалисти Светлана Котованың харыызы:

— Уруг азырап алыр күзелдиг кижилер чурттап турар черинде азырал-харагалзал органыга баар. Пенсия фондузун ие эргезин казыр-казывазының айтырыгларын шийт-пирлевейн турар, ол судтун херээ.

2006 чылдың декабрь 26-да хүлээп

алдыгын «Ажы-төлдүг өг-бүлелерни күрүнөдөн деткиринин немелде хемчеглеринин дугайында» 256 дугаарлыг федералдыг хоойлу 2007 чылдың январь 1-ден 2016 чылдың декабрь 31-ге чедир күштүг болур. Бо үе дургузунда ийги, үшкү (оон-даа ыңайгы) уруг божан, азы азырап алган иелер база ада кижилер боду чааскаан ийги, үшкү уруг азырап алган таварылгада ие капиталына сертификат алыр эргелиг.

Сертификатты чаңгыс катап бээр. Ада-ие эргезин казыттырып турган үезинде уругларын барымдаага албас. Чижээ, бирги уруунга ада-ие эргезин казыттырып турган болза, ийги уруун божуптарга, азы ийи дугаар уруг азырап алганда ие капиталына сертификат алыр эрге чок болур.

Айтырыгларга хамаарыштыр немей чугаалап каар чүве чүл дизе, 256 дугаар федералдыг хоойлунун кол сорулгазы — өг-бүлелеринин ийден хөй уругларлыг болурунга идиг бээр, ажы-төлдүг өг-бүлелерни күрүнөдөн деткири. База Уруглар бажы-нындан чаштар азырап алырынче кичээңгей салырынче ол угланган. А ие капиталы-биле орулга-ажык үндүрүп алыр дээш уруун ада-иезинге анаа-ла азырандыга бээр, уруун бодунун ада-иезинин адынга кылдыртыры-мөзү-шынарга дүгжүр бе деп, айтырыг чайгаар тургустунуп келир.

КАНЧААР

ХАРЫЛЗАЖЫРЫЛ?

«2010 чылда күш-ажыл пенсиязын өстүргөн болгай, ыңчалза-даа билдинмес чүлдөр бар, кодээ-ниң чону-биле ужуражып, тайыл-быр кылып кээп шыдаар силер бе?»

О.Кара-Сал,

Чөөн-Хемчик.

Пенсия фондузунун Тывада салбырының хүлээп алышкын килдизинин специалисти Елена Сааяның харыызы:

— Россияның Пенсия фондузунун Тывада салбырының районнарда эргелелдери квартал санында «Ажык экиктер хүннерин» болгаш суурларже үнүүшкүнүг хүлээп алышкыннарны эрттирип турарлар.

Пенсия дугайында билип алыксаан чүүлдерин Россияның Пенсия фондузунун Тыва Республикада салбырының хүлээп алышкын килдизинин 9-61-41, 9-61-42 деп телефоннарынче долгааш, айтырыгга харыыны, консультацияны ап болур.

КҮШ-АЖЫЛ СТАЖЫН АДЫТКАДЫП БОЛУР

«Күш-ажыл дептеринче кирбейн турган моон мурнунда ажылдап турган күш-ажыл стажын канчаар бир бижидип ап болурул?»

Оолак Кара-Сал.

Чыраа-Бажы суур.

Хары: Күш-ажыл дептеринче ажыл Россия Федерациязының Чазааның чылдың апрель 16-да 225 дугаарлыг аалы-биле үндүрген «Күш-ажыл» деп Айтышкынын езугаар дол. Бир эвес күш-ажыл дептеринче мур-ылдарның ажыл стажы кирбейн барган, ону архивте дужааттыг документ-ге үндөзилээш, аңгы шыңзыдылга «биле бадыткадып ап болур».

РААН ТАВАРЫЛГАДА ТӨЛЭЭР БЕ?

«Бүдүн өскүс дуңмам бар. Ол жыл хоорайда өөредилге черинде реңип турар. Студентилеп тур-ш, кадының байдатын аайы-де өөрпейн барган (эмчиңиң равказы бар), пенсиязын төлөп эр бе?»

Аида Куулар.

Чаа-Хөл кожууну.

Хары: Бир эвес ол студент өөредилге ин хүндүскү салбырында өөренип болза, өөредилге черинин удуртул-ж студентиге кадының байдалы-биле миктиг шөлээ берген дугайында ду-үндүрер. Академиктиг шөлээ үезинде нт кижилер «студент» эрге-байдалын (зун) чидирбес. Ынчангаш өөредилге ин үндүрген дужаалыга үндөзилет-и, студентинин чурттап турар черинде

Пенсия фондузунун эргелели анаа пенсия-зының төлөвирин узадыр ужурлуг.

БОДУМ АП БОЛУР МЕН БЕ?

17 харлыг бүдүн өскүс кижилер мен. Амгы цеде тускай ортумак өөредилге черинин сургуулу мен. Азырадыкчыларым чидирген дээш пенсиямны бодум алыр эргем бар бе?

Алексей Монгуш.

Кызыл хоорай.

Хары: «Россия Федерациязында күш-ажыл пенсияларының дугайында», «Россия Федерациязында күрүнениң пенсия ханды-рылгазының дугайында» федералдыг хоойлулар езугаар пенсия алыр, тыпсыр болгаш эде санадыр, бир пенсиядан өске-зинче шилчириинин дүрүмнерин бадылаары-ның дугайында» Россия Федерациязының Күш-ажыл болгаш социал сайзырал ямы-зының база Пенсия фондузунун 2002 чылдың февраль 2-де доктаалының 9 пунктузун езугаар 14 харлапкан хамаатылар ук дүрүм езугаар пенсиязын боттары алыр эргези бар.

ТҮР КУРСТАР ДЫҢНАКЧЫЛАРЫНГА ТӨЛЕВЕС

«Невропатологтан болгаш психиатр эмчиден справкарлыг кады багай бүдүн өскүс кижилер бир өөредилге черинин кезээки азы 3-6 айның тускай курстарына өөренип болза, пенсиязын төлөп бээр бе?»

Хары: «Россия Федерациязында күш-

Бомбүрзектиң судалы

ИТРИЙ МЕДВЕДЕВ ССИЯНЫҢ ШЕРИГ ЭКТРИНАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА...

ссияның чаа шериг доктри-да НАТО Россия Федера-тыга дайын айыылының ини болбайн турар деп, РФ-резидентизи Дмитрий Мед-медеглээн. «Шериг доктри-да НАТО-нун бодун айыыл-навайн турар бис, а НАТО-й-хөй чурттарны, бир шагда Эвилелинин составына турган, бистиң чоок кожала-болур күрүнелерни төнчү-иле бодунга каттыштырып харын айтырыгны тургузуп Канчаарга-даа, НАТО шериг блогу ышкаржыл».

...ЧУРТТУҢ ПОЛИТИКТИГ КЕЛИР ЕЗИНГЕ ОЛУТТУ ПУТИН-БИЛЕ МЕЛЕЖИРИНГЕ БЕЛЕН

ссияның Президентизи ий Медведев Владимир Пу-ле кады чурттуң политиктиг үезинге оларның олутта-дугайында чугаалажырынга дыңнаткан. «Политиктиг үе дээрге канчап-даа баары-немес чүүл-дүр, а бис ээ-

харысалгалыг улус болгаш бистиң чуртувустун политиктиг келир үезин болгаш ол политиктиг келир үеге боттарывыстың олуттары-выстың дугайын ыялап-ла чугаалажыр бис» деп, француз «Пари-матч» солунга интервьюзунга чугаалаан. «Бистиң амгы үеде демивис бы-жыг, ажыл-херекчи. Ол чорук чурт-ка ажыктыг бооп турар деп бо-даар мен. Ниитизи-биле алырга, президент биле казак даргазының аразында эп-найырал турда, черле чогумчалыг, ол өскерлир болза, багай апар» деп, ол немээн.

АКШ ЧАА КРИЗИСКЕ ТАВАРЖЫП БОЛУР

АКШ-тын президентизи Барак Обама өөрүп турган. Ооң коман-дазы национал экономикага баш-тайгы дуза чедирер 787 миллиард доллар өртектиг бөлүк хемчег-лерни ажылдап кылган соонда, американнар кризистен боттарын камгалап алыр органы тыпкан деп, ол санаан. Ындыг турбузе Ак бажыңның бодунда безин дыка хөй кижилер президентинин ол өөрүшкүзүн үлөшпейн турар.

Экономикага идиг бээр дуга-йында хоойлуну хүлээп алганының 1 чыл оюнда Обама ооң адми-нистрациязы байдалды чогумчалыг орукке кириер дээш бүгү чүүл-дерни кылып дээрзин аазаан. «Эр-

тер оруувус узун-даа болза, боду-вустун экономикавысты төөгүдө эң аар бо кризистен чайладып шы-даан бис» деп, ол чугаалаан.

Ооң мурнунда хүн Ак бажың АКШ-тын оралакчы президентизи Джо Байденниң илеткелин чоңга тараткан. Ында чүгле кризистен чайлап үнгенин эвес, 2010 чылда чуртка 1,5 миллион ажылчын олуттарны тургузарын аазаан.

Ону чүгле республиканчы партияда удурлангычлары эвес, бөдүүн американнар безин ол илеткезде Обаманың инаугурация-ның соонда эрткен 13 ай дургу-зунда чедип алдыгын экономика-тиг чедишкыннерин тодаргай сан-нары чок дээрзин эскергеннер. Тодаргай саннарның орнунга ти-лелгениң ыттыкыр сөстери, келир үениң планнары бар болган деп, чурттуң хамаатылары санап турарлар.

...ИРАНДА БАЙДАЛ ОНУ ДУВҮРЕДИП ТУРАТ

Иранны долганып турар бай-далга дувүрелин Россияның Прези-дентизи илергейлээн болгаш Теге-ранны ээ-харысалгалыг болурун-че кыйгырган. «Бо байдалдан уш-тунарының кара чаңгыс аргазы—Иранның бодунун харысалгалыг чоруу. Ол чурт бодунун ядролуг чепсек программазын МАГАТЭ дээр ышкар делегей организация-ларының негелделеринге дүүштүр

чорудар болза чогуур, оон аңгыда ол ажылды контролдаар аргалыг болдурары-биле ажык болур болза эки» — деп, ол чугаалаан. «Айтырыгларның мында эмин эрттир хөйү хомуданчыг. Иран-биле чугаалажышкыннарның кол-кол кижикчилери-биле база сү-мележип турар бис. Маңаа ботта-рывыстың салышкыннарывысты кириеринге белен бис» — деп, Дмитрий Медведев уламчылаан.

КИРИЛЛ ПАТРИАХ ЯНУКОВИЧНИ МӨРГҮЛДЭЭН

Москваның болгаш Бүгү Русь-тун патриарыгы Кирилл Укра-инаның православ хүрээзинин баштыңы митрополит Владимир-биле Киев-Печер лаврының Тра-пеза хүрээзинге Украинаның пре-зидентизи албан-дужаалче кирип турар Виктор Януковичини мөргүлдээн. Олар Украина дээш, соң-гуткан президент дээш тейлээннер. Орус православ хүрээзинин баштыңы өске күрүнениң прези-дентизи дээш бир дугаар мөргүл номчуп турары бо. Мында элдептиг чүве база чок—Украина Орустун православ хүрээзинин кезээ болуп турар.

Мөргүл соонда Кирилл Януко-вичини йөрээген, олар белектер солуканнар. Ол езулалды чүс-чүс чүдүкчүлөр, хүрээ-хиит ажылдак-чылары болгаш журналистер көргөннер.

Ооң соонда Янукович инаугу-рация езулалын эрттирери-биле

парламентиже чорупкан.

СЕС АЙ ДИЛЕП ТУРАТ, ТЫВЫЛБААН...

«Эр Франс» компанияга ха-мааржыр, Мурнуу полушарияга 2009 чылдың май 31-де аңдарылган А-330 деп лайнерниң кара хаар-жактарын дилээрин идепкейжит-кен. 228 пассажирлиг А-330 лайнер Рио-де-Жанейродан Парижге май 31-де ужул бар чыткан. Ужуп үнген соонда, дөрт шак эрткенде, само-лет Атланд океанның кырынга чораан үезинде ооң-биле харылзаа читкен. Ол дээрге делегейде сөөлгү сес чыл дургузунда эн улуг, «Эр Франс» компаниязының 75 чыл төөгүзүндө эң бир дугаар бол-ган халап-тыр. Лайнерниң дүргенин көргүзөр датчиктеринин үрелик турганы айыылды болдурган боор деп амгы үеде даап бодап турар.

Самолеттун артынчылары болгаш кара хааржактарны тып алыр дээш сес ай ажыр үргүлчү-лээн ажыл ам-даа түнел чок хе-вээр. Эрткен чайын кылганы ди-лээшкынниң ийи операциялары француз бюджетти 9 миллиард еврога хоозураткан. Өлгөн 228 пассажирын 50-инин мөчүзүн далайдан тып ужулган. Эң дээр дээр дилекчилерден тургустунган, ам үш дугаар болуп турар ажыл түнел чок болур болза, А-330 азробустун аңдарылган чыл-дагааны төөгүгө билдинмейн артып каар деп, француз эрге-чагыргалар санап турар.

«КАРИБ КРИЗИЗИНИН» СОЛДАДЫ МЕН

• Хоочуннун шериг албанының дугайында сактыышкыны

Мен шеригге чөптүг чылдагаан-биле школаны деңге дооскан эштеримден үш чыл озалдап чоруткан мен. Шериг албанын 1961 чылдың сентябрьдан 1964 чылдың ноябрыга чедир Азияның ийи, Европаның үш хоорайларынга эрттирдим. Алыс бодум шеригге черле барыксап чорааным шын. «Шериг барбаан, Ада-чуртунун камгалалынга киришпээн кижини кандыг эр хиндиктиг дээр боор» деп ачам мени хей-аът кирип чораанын утпас мен.

Шеригге турган чылдарым делегей байдалыга хамаарыштыр чугаалаар болза, дүшкүрлүг үе турган. Куба деп бичи чуртту «былаашкаш», ССРЭ биле АКШ бот-боттары үскүлөжир чыгыы «Кариб кризиси» дээр дайын чыды үнүп турган үе чүве. Делегейин бо дүшкүрлүг байдалы шеригге келдиришкениге улуг өскерилгелерни болдурупкан хире. Бистиң барганывыс чыыштың оң мурнундагыларындал ылгалы: бирээде, кижини санының хөйү; ийде, назы айы-биле карышкаа. Тывадан чаңгыс угда 200 чыгам кижини келдирткен. Аравыска 18 харлыг оол-чуктардан эгелээш, 25 хар чедир эрлер турду. Орукка чоруп орувуста-ла бистерни Антоновтун, Туполевтун, Яковлевтун самолеттарынга авиамеханиктер кылдыр өөредир чорулгалы билдине берген.

Доктаамал турары көрдүнгөн шериг кезээне айыттыгын хунунде он ротага бирээзинде-ле 168 кижини кылдыр үлээш. Мен Тывадан эштерим-биле 3-кү ротаның 1-ги взводунга барган бис. Шериг даңгыраан бээринге белеткенип турувуста, Улуг-Хемден аңаа солдат Кузнецов бодунуң күзели-биле суг адаанга чоруур хемеге коман-

дирлер белеткээр шериг училищезинче өөренири-биле чорупту (ол ам курлавырның ийиги рангызының капитаны, сонгаар чурттап чоруур). Шериг даңгыраан 1961 чылдың октябрь 17-де байырлыг чыскаалга бердивис. Ол үеден езулуг солдат амыдырал эгелээш.

Өөредилге программанын комиссия мурнунга экзамен-биле дооскан бис. Тывадан барганнардан мени, Чаа-Хөлдүн Кызыл-Дагдан Шудра Демиржааны, Иймеден Коңгар-оол Хуналдайны, Кызылдан Павел Бородинни турум эки өөредилгези дээш экзаменнерден хостады. Павел Бородин — бистиң взводтун ийиги отделениезинин командири, ефрейтор. Дайынчы болгаш политиктиг белеткелдин тергенини кижини. Чоокку эрткен чылдарның бирээзинде ону Американың кара-бажыңында олурарын Төп телевидениеден ужу-кыдыын көргөн мен. Ол канчап ындыг болганының дугайында чүнү-даа билбес мен. Шеригге турувуста гауптвахтага (түр кеземче бажыңы) олурар хамаанчок, ооң кайдазын безин билбес кижини-ле чүве.

Экзамен соонда мени Сибириниң шериг округундан келген турган көскү агитация шимелдизинге эки киришкени дээш кыска

хуусаалыг шөлээ бергеш чандырыпкан. Шөлээден кээримге, казармавыста чүгле рота командири биле оракакчызы арткан. Өөрүмнүн шуптузун өске кезектерге чорудупкан.

Мени 3-кү эскадрильяга механик кылып каан, херек кырында кылдыр ажылым полк командири-нин шыйыкчызы болган. Ужудукчу бүрүзүнүн күүседир программанын бижип эвес, трафарет(майык)-биле шыйып күүседир. Берге чүвези бичи-даа чазып болбас. Чүге дизе шыйыг бүрүзү секундга дең. Чаңгыс-ла секунда кандыг-даа аварияга чедирип болур.

Шериг хүлээлгени быжыг чурумнуг кезекке эрттирерге эки-ле чорду. Чүге дизе кылган ажылга харысалга бедик болурунга чаңчыгар. Шериг албанындан халажыр хуусаам 1964 чылдың сентябрыда-даа турган болза, халашканым — ноябрыда. Ооң чылдагааны база-ла «Кариб кризиси-Куба»-ла болгай. Самолеттар 4-5 хонук сургакчылаар дээш ужудуп чорупкаш, 45 хонгаш-даа кээр боор чораан. Манаар апаар. Келгеш билип турарга Алжир, Конго-даа чораан боор, а Куба дугайында чүнү-даа билбес болур-ла.

Амгы үеде шериг хүлээлгезин эрттирип турарларга үргүлчү сергек болурун, шеригке чорурунга белеткенип турарларга — эки белеткелди, а кырган-солдат өөрүмге кадыкшылды, узун назынны күзедим.

Доржу ДАМБА,
курлавырда улуг лейтенант,
Кызыл хоорай.

СПОРТЧУ КАДЫК АМЫДЫРАЛ ДЭЭШ

Кызылдың № 12 школазы «Эргижирээн оран-савалыг школа» деп тускай сорулгалыг федералдыг программаның боттанышкыны-биле 20 чыл бурунгаар октааттыгын турган бассейни спорт залы кылдыр эде кылдыртыр аргалыг болган.

Ол бүгү ажылдарга федералдыг бюджеттен 4 млн.800 муң рубльди, Кызыл хоорайның бюджетинден 252 муң рубльди аңгылаан. Эрткен чылдың төнчүзүнде «Чаа технологиялар» деп тудугжу бригада ажылдарны эгелээш, бо хүннерде тудуг ажылдарын бүрүнү-биле дооскан. Ам чаңгыс дээривир адаанда хүреш, танцы, теннис, тренажер, шыдыраа залдарына уруглар март 4-тен эгелеп өөренип эгелээр.

Чоокта чаа школаның коллективи РФ-тин Президентизинин 1500 муң рубль түннүг грантызын алганнар. Ол акшазына спортзалдарның дериг-херекселдерин болгаш тренажерларны саткаш, салырын планнаан.

«Авырал» уруглар студиязы ДЕЛЕГЕЙ КИНОФЕСТИВАЛЫНГА ТИИЛЭЭН

Евразияның делегей чергелиг 3-кү кинофестивалы эрткен чылдың төнчүзүнде Оренбург хоорайга болуп эрткен. Кинофестиваль «Мен кижини мен» деп темага эрткен.

Конкурска 250 кинофильмнер аңгы-аңгы Россияның регионнарындан, даштыкы күрүнелерден киришкен. Конкурс 3 бөлүккө эрткен. Ол дээрже «А» бөлүктө уругларның телестудиялары, «Б» бөлүктө студентилер болгаш аныяктарның студиялары база «В» бөлүктө күрүнө болгаш регионнарының телекомпаниялары киришкен.

Тыва Республикадан аңаа Бай-Тайга кожунун уругларның немелде өөредилге төвүнүн «Авырал» телестудиязы киржир аас-кежиктиг болган. Оларның фестивалыче чоруткан кинофильмнери бир ай ишинде шилилгени эрткеннин түннелинде, чалалганы алган. «Авырал» телестудияның чедишкенин эге кокла оруу республикада чылдың-на эртип турар чаңчыл болган «Дерсунун дириг коклазы» делегей чергелиг кинофестивалынга киришкеш, «Эң эки анимациялыг кино» деп номинацияга «Дагаа оолдары» деп мультфильми-

нин төлөптиг болганы-биле эгелээш. Студияның бир дугаар ажылы ол болган. Новосибирск хоорайга уругларның Бүгү-россия чергелиг анимациялыг кинофестивалының «Хаан-Херети» деп көрүлдизинин ийи дакпыр лауреады, «Орленок» дыштанылга төвүнүн кино көрүлдизинге лауреат атка четкен. Бистиң студияның оон-даа өске чедишкенин хөй.

Оренбург хоорайга болган кинофестивальга «Авырал» студиязының башкызы Аян Кара-Донгак база «Дерсу — Мунзуктун фондузунуң» удуртукчузу Светлана Мунзук киришкен.

3 хүн үргүлчүлээн фестивалдың түннелинде «Авырал» студияның «Бора-Шиижек» деп анимациялыг кинозу «А» бөлүктүн 1-ги чергезинин диплому-биле шаңнаткан. Ол дээрже телестудияның башкызы А.А.Көктүн өөреникчилери-биле чогадыкчы ажыл-ижинин чедишкени-дир. Төп телевидениенин «Сам себе режиссер» деп программаның башкарыкчызы Алексей Лысенко: «Авырал» телестудиязының аныяк киржикчилери — профессионалдар-дыр» деп үнелээш.

Көк-оол САЛЧАК,
«Авырал» студияның башкызы.

Юбилейиңер-биле!

Өвүр кожунунун Хандагайты суурда 3 уругларның, 6 уйнуктарының кырган-авазы **Елизавета Шур-ооловна САТ** 60 харлап турар. Ававыс милицияның майору, ИХК-ге 30 чылдарда ажылдап келген, хөй шаңнал-макталдарга төл Юбилейин таварыштыр ававыска дараазында одуруг тураскааттывыс.

Алдын холдуг ававыстың
Алдан харлаан хүнүнде
Аас-кежик, өөрүшкүнү
Ававыска күзеп тур бис.
Узун назын назылазын,
Уйнуктары хөй-ле болзун!
Каң дег кадык болзун,
Кажан-даа аарывазын.
Кайгамчыктыг хоюг караа

Каттыраңнап чырып чор
Чойган-пөш дег дурт-сын
Чоргаар, хертек хевээр ч
Ажы-төлү, уйнуктары
Авазы дег кезээ болзун
Сээң оруун салгап, дөз
Сени өөртүп чоруул, ава
Ажы
керни, кү

Бистиң эң эргим киживис — ававыс **Раиса Орус-оо МОНГУШТУН** март 2-де юбилейлиг хүнү. Ол — Чөөн-кожунун Чыраа-Бажы суурунун хүндүлүг чурттакчызы, совет хөгжүлдизинге улуг үлүг-хуузу кириген кижилеринин бирээ. Ававыс — бистиң сүмелекчивис, чөлөнгиживис, чоргаара 55 харлаан хүнүнге уткуштур аңаа чырык черде бар. Күзээр бүгү-ле эки чүүлдерни күзеп тур бис. Ам-даа хөй омак-сергек чурттаарыңны йөрээвишаан, ынак авадараазында одуругларны тураскааттывыс:

Булуттук дээр, Богда кегээн кежик-чолу,
Бурган башкы өөрүшкүзү, чоргааралы,
Алдын хүннүн, ак-көк дээрин чаяакчызы,
Авыралдыг ававыс сен, эргим-дир сен!

Бежен беш чыл — кадыр арттан чалданмай,
Бергелерге торулбадын, ажып келдин.
Кылган ижин, төккөн дерин, ажыл-херээн
Кызың, оглуң биске эки үлегер-дир.

Ававыс сээ төрүттүнгөн хүнүң-биле
Аас-кежик, кадыкшылды, чоргааралды,
Амыдырал-чуртталгаңа чедишкенин
Ажы-төлүң дөгөрөвис күзеп тур бис!

Өөнүң ээзи, уруглары, уйну

Эргим ачавыс, быжыг чөлөнгиживис, чоргаара сүмелекчивис, «Күш-ажылдың Кызыл Тук» орденниң болгаа бедик шаңналдарың эдилекчизи, күш-ажылдың хоочун **Балчыр оглу БЮРБЮ** бо хүннерде 70 харлап турар дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Меңги шыпкан Мөңгүн-Тайган
Меңгизиниң боодал чечээн
Куспак долдур чалап алгаш,
«Курай, курай!» йөрээл-биле
Узун назы назылаарын,
Уйнуктарың көвей боорун
Сеткиливис хаңызындан
Сеңээ күзеп мөгөйдивис.
Аравыска ам-даа хөй чыл чурттап-ла чор,
Аас-кежии сени черле ойбас болзун, эргим а

Өөнүң ишти, оолдары, кен уруглары, күдээлери, уйну

Бистиң эргим ававыс, 5 кыстың иези, 8 уйнуктун кырган кады чурттаан эжиниң чөлөнгижини **Оюмаа Чигжит-оолов** бо хүннерде 60 харлап турар. Ол аныянда-ла Хөндөр «Челээш» уруглар садынга кижизидикчи башкылап эгелээргелекчилээш, ам хүндүлүг дыштанылгазында, күш-ажы хоочуну деп хүндүлүг аттын төлөптиг эдилекчизи.

Ававыс кыштың соонунда, чайның изинде-даа чымышты ижинге торулбайн, бергелерден чалданмай, ажы-төлү бөстүрүп, шуптувусту эртем-билигге чедирип каан. О четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгөйдивис. Ававы харлаан юбилейин таварыштыр куспак долу чече сөңневишаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Көктүг-шыктыг Хөндөргейиниң кызы болгаш
Хөнү-сынын, чаражыңны магадаар бис.
Монгуштарның кызы болгаш ындыг боор сен
Бодамчалыг, туруштук сен-чоргаараар бис.
Алдан артты, алдан хемни кешинзе-даа,
Бергелерге торулбайн чурттап чор сен.
Беш кысты эртем-билиг чедиргештин,
Арат-чонун аразында чоргаар чор сен.
Күдээлериң хүндүткелдиг иези сен,
Уйнуктарың энерелдиг авазы сен.
Кады чурттаан ачавыстың чөлөнгижини,
Кады төрөөн думаларың баштыңы сен.
Улус-чон дээш кежик-чолуң улам бедик
Узун назы назыла-ла, эргим авай!
Кадыкшылды, өөрүшкүнү, омак-хөгнү
Катап-катап йөрээдивис, ынак авай!

Өөнүң ээзи Сергей Полай-оолович, ур күдээлери, уйну

ШЫН Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор **С.С.МОНГУШ**.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнун оракакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, очулга — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, чагаа — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9374. Чагыг 22. Номерни парлагаже дужааганы: график езугаар 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тыва Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 04 Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Сибирьде регионнар аразынын девискээр эргелели «Шын» солун чылдың май 14-те эде бүртүккээ.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бод редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгын болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар харыылаар.